

Norms, Rationality,
Participation.
Perspectives on vote

NORMATIVISM, RAȚIONALITATE, PARTICIPARE. PERSPECTIVE ASUPRA VOTULUI

SEBASTIAN LĂZĂROIU

Political vote is merely a social choice. Rational models on voting hardly catch this crucial dimension even though they aim to capture more and more aspects of real life. Meanwhile there are pre-electoral historic accumulations that theorists usually ignore, as for example the effect of mediated polls on voting decision. A new model of voting behavior will take into account social aspects by including networks and social dependencies as well as the normative system. Together they have a higher explanatory and predictive power. Still, other questions rise now: is there a direct, linear relationship between democratisation and voting turnout? Is voting turnout an indicator for political participation? Some answers will come up in this study.

Politologii, sociologii, jurnaliștii și adeseori oamenii politici sunt îndeobște preocupați de aspectul cel mai pragmatic al procesului electoral: distribuția preferințelor alegătorilor asupra unei mulțimi discrete de persoane sau grupări (partide), precum și dinamica acestei distribuții într-un interval de timp oarecare. Studiul distribuției preferințelor are se pare menirea de a ajuta specialiștii să facă predicții dintre cele mai exacte asupra produsului democratic al alegerilor reprezentanților unei comunități sau națiuni.

Reprezentarea este prin urmare termenul cheie al acestei ecuații electorale, a cărei presupuziție fundamentală este aceea că mulțimea entităților din care se alege este mult mai mică decât mulțimea alegătorilor. Întregul proces electoral sprijină această relație numerică într-o oarecare măsură. Regulile sunt același într-un anumit spațiu geografic și ele se referă tocmai la posibilitatea ca acest joc să poată discrimina ceea ce este reprezentativ de ceea ce nu este. Nu există însă reguli la nivelul organizării acestui joc referitoare la comportamentul preelectoral al alegătorilor. Pe scurt, organizatorii jocului nu impun un algoritm de alegere, un orar al secvențelor decidentului și în cele mai multe cazuri nici măcar obligația decidentului de a se decide sau de a participa la acest joc.

Cu alte cuvinte, întregul proces electoral este un aranjament care cuprinde două dimensiuni: o dimensiune

publică și una privată. Aceste două fațete nu interferează decât în ce privește interacțiunile multiple dintre actori (alegători și candidați), care conform regulii, preced momentul expresiei alegerii.

În ce privește sfera privată a alegerii, un lucru adeseori ignorat de specialiști este acela că decidentul este pus în fața unei duble situații de opțiune. Pe de o parte el poate alege dacă va participa sau nu la acest joc, iar pe de altă parte, dacă participă, el poate alege una dintre ofertele disponibile. Nu s-ar spune că aceste două seturi de alternative sunt independente, și nici că, din punctul de vedere al alegătorului, o alegere o urmează pe cealaltă.¹

Ce este votul?

Simple spus, votul este expresia alegerii unei persoane. În general el este plasat într-un anumit context, supus unui set de reguli prestabilite a căror aplicabilitate este garantată de anumite persoane sau instituții (arbitrii). Înainte poate de a fi expresia unei alegeri, **votul este expresia acceptării acestor reguli, și în anumite cazuri a încrederii în garanții respectării regulilor.**² Bineînțeles că în același sens este crucială poziția în care individul se află în raport cu contextul jocului. Înainte de a conveni (accepta) regulile și arbitrii, trebuie să existe un interes pentru acest joc, definit inițial nu prin reglementări ci printr-o finalitate, printr-o utilitate etc.. Așadar într-un context de alegere socială, **votul este în primul rând expresia situației în interiorul contextului.**

Numărul participanților are desigur și el importanța lui. Cu cât este mai mare, cu atât situația exprimării votului devine mai complicată. **Dimensiunea publică complică de asemenea potențiala "modelare" a situației votului colectiv în comunități foarte mari.** Natura

entităților între care se alege și în special modalitatea de constituire a acestora aduc numeroase diferențieri și nuanțe. Votul politic constituie o situație aparte. A trata alegerea între diferite partide politice ca pe o simplă opțiune bazată pe preferințe pentru niște entități abstracte este o eroare gravă. Interacțiunea și interdependența dintre entitățile alternative și participării la alegere ne forțează să luăm în considerare "postulatul situației în context".

Aceste axiome, deși banale în sine, nu trebuie nici o clipă uitate. Faptul că uneori ele sunt ignorate sau sunt luate "ca de la sine înțelese" atunci când dăm seama de anumite comportamente electorale aduce cu sine numeroase dificultăți în demersul cunoașterii.

Votul democratic

"*Votul este "un fapt social total"*" consideră un autor, folosind accepțiunea lui Mauss. "*Alegerea electorală democratică are, în fostele țări comuniste, în bună măsură, caracter de inovație socială redescoperită*", continuă același autor, și, în măsura în care suntem de acord cu aceasta trebuie să mai adăugăm o dimensiune temporală comportamentului electoral al românilor.

Cu aceleași conotații votantul este considerat "*mai degrabă un investitor public decât un consumator privat. Când votezi nu este ca și cum ai cumpăra un televizor... Atunci când votezi faci un efort așteptând să obții o anumită satisfacție în viitor... De multe ori decizia consumatorului presupune alternative clare și rezultate imediate, pe când decizia dacă și cu cine să votezi implică incertitudine și prospectarea unor câștiguri pe termen lung*".⁴

Dimensiunea socială a votului este subliniată de mai mulți autori. Votul este deci, în accepțiunea acestora, o alegere

socială ("public choice") și nu o alegere privată. Cîteva rațiuni ne constrîng să acceptăm această distincție:

- **stimulentele de a aduna informație în cazul alegerii sociale față de alegerea privată sunt diferite.** Dacă fiecare dintre noi am folosi o oră mai mult pentru a evalua candidații, toți vom putea beneficia de un electorat mai bine informat. Dacă toată lumea folosește acea o oră în plus pentru a evalua candidații, cu excepția mea (voi petrece acea oră spre exemplu alegînd locul în care îmi voi investi economiile), atunci eu voi beneficia de un guvern mai bun (dar și de cîștiguri mai mari de pe urma investiției);

- **votul este o formă de acțiune colectivă: alegerile sunt cîștigate atunci cînd suficient de mulți indivizi votează împreună pentru același partid.** Informațiile despre preferințele și opțiunile celorlalți mă ajută să decid dacă există un număr suficient de mare de persoane care au aceleași interese sau preferințe ca și mine;

- **serviciile pe care le poate oferi un politician implică o anumită incertitudine:** pentru a evalua candidatul preferat trebuie să țin cont nu doar de caracteristicile personale ale acestuia ci și de alți politicieni cu care el este afiliat. Astfel voi putea aprecia dacă aceste servicii îmi vor fi furnizate mie și celorlalți.

Sigur că într-o anumită măsură criteriile personale utilitariste pot juca și ele un rol important într-o alegere. Ele nu pot explica singure însă decizia de a alege. Unii autori atrag atenția chiar asupra existenței unui paradox. "Un caz paradigmatic este încercarea de a explica comportamentul de vot, care i-a adus pe sociologi într-un fel de schizofrenie teoretică. Pentru a explica de ce votează indivizii, apelul la spiritul civic sau alte concepte normative similare pare inevitabil; pentru a explica însă cum votează oamenii, interesul personal este considerat suficient. Este ca și cum individul, odată intrat în

cabina de vot, abandonează toate motivele sociale, altruiste care l-au adus aici"⁶

Deși teoria ușor psihologizantă a "sinelui multiplu" (o ruptură la nivel individual între *homo sociologicus* și *homo economicus*), încercă să rezolve ingenios acest paradox apelînd la principiile negocierii între cei doi homunculi (ce se află în interiorul fiecăruia dintre noi), dimensiunea socială a votului intervine aît în răspunsul la întrebarea "de ce", cît și la întrebarea "cum". Mai mult decît aît, așa cum vom vedea, ea este și liantul care dă continuitate celor două momente decizionale: înainte de a intra în cabina de vot și în cabina de vot.

Alte teorii, mai radicale în fond, se centrează mai degrabă pe aspectele instituționale ale votului, sau altfel spus pe regulile jocului democratic. Ele accentuează mai mult asupra pierderii sensului de unitate politică colectivă. Mișcările sociale sunt văzute într-un fel ca fiind opuse actului de a vota. "Elaborarea tuturor aranjamentelor electorale pune în funcțiune un sistem de semnificații puternice, precum și ritualuri care definesc și delimitează formele acceptate ale acțiunii politice. Posibilitatea imediată de a vota și ritualul social periodic al alegerilor sunt cele care atrag și canalizează impulsurile politice populare... Pe scurt, implicarea în politicile electorale îndepărtează oamenii de mișcările politice adevărate".

În vreme ce unii văd actul electoral în strînsă legătură cu tendințe de asociere, efecte altruiste ale comportamentului uman, alții îl consideră o înregimentare sau atomizare a acțiunilor politice individuale. Votul este un ciclu vicios al schimbării politice. Participarea scade vertiginos ca rezultat "al încercării de a face votul lipsit de sens". "Oricine decide rostul jocului, decide și cine va intra în joc". Schimbarea se poate produce dar jocul și regulile rămîn aceleași. Contrastul între aceste două conotații ale votului (pe de o parte stabilitate și acceptarea regulilor,

pe de altă parte ciclicitate și potențial de schimbare) creează tensiuni majore în sinul democrațiilor moderne.

Așadar, dintr-o perspectivă, votul democratic este asociat cu dimensiunea socială a interdependenței și participării. El nu este simpla opțiune a fiecărui individ, sau cel puțin o atare viziune raționalistă simplifică în mod considerabil actul în sine de a vota, și, așa cum vom arăta, introduce o serie de complicații în setul de motivații care susțin participarea individuală.

Din altă perspectivă, disciplinarea energiilor politice ale individului conduce la diminuarea participării și pierderea sentimentului de agent influent, capabil să modifice cursul istoriei. Dacă mișcările sociale pot agrega aceste forțe individuale ale schimbării, votul democratic le individualizează și le izolează de contextul acțiunilor colective eficiente. Pe de altă parte *"dreptul de vot în sine ar fi lipsit de sens dacă nu ar exista dreptul la liberă exprimare, dreptul la asociere; dacă partidele de opoziție nu ar putea concura pentru Putere, oferind alternative de programe și lideri; dacă, în fine, diverse grupuri de interese nu ar încerca să câștige influență."*⁸

Paradoxul votantului

Cu mult timp în urmă adepții teoriei alegerii raționale s-au străduit să demonstreze că votul se sustrage modelelor explicative consecvențialiste. Rezultatul final al alegerilor nu îl poate motiva pe individ să participe la vot, presupunând că acesta a acceptat deja necesitatea/utilitatea jocului democratic și regulile sale. Consecințele propriiei alegeri sunt insignifiante în raport cu consecințele agregării tuturor opțiunilor dintr-o colectivitate indiferent de mărimea costurilor și beneficiilor actului în sine de a vota.

Problema este extrem de spinoasă și se reduce în cele din urmă fie la negarea

raționalității individului, fie la existența altor motive rămase în afara modelului, care îl determină pe individ să participe la procesul electoral. Dar pentru a putea înțelege mai bine sensul acestei dileme ar trebui să prezentăm pe scurt demonstrația (care este în fapt un exercițiu de modelare), corolarele ei, precum și soluțiile propuse în interiorul aceleiași paradigme.

Să presupunem că în cazul unei persoane oarecare votul implică anumite costuri C , care pot fi de diferite tipuri: efortul fizic de a se deplasa la secția de votare, timpul alocat acestei deplasări și timpul petrecut, dacă e cazul, la coadă, costurile deplasării dintr-o localitate în alta etc. De asemenea, din actul votării pot deriva anumite beneficii B pentru aceeași persoană, legate desigur de rezultatul alegerilor pe care ea îl preferă. Exemplu de beneficii: politicile pe care votantul crede că vor fi implementate de către candidatul pe care îl preferă (și care vor afecta pozitiv viața sau destinul individului), mulțumirea față de devotamentul candidatului, odată ales, pentru interesele cetățenilor etc. Să presupunem că individul atribuie o probabilitate p evenimentului așteptat și preferat în cazul în care el nu merge la vot, și o probabilitate de apariție $p + \Delta p$ pentru același eveniment, în cazul în care individul decide să meargă la vot.⁹ Conform unei formule de calcul consacrate, beneficiul așteptat net al participării ar fi $B \cdot (p + \Delta p) - C$. În cazul neparticipării beneficiul așteptat ar fi $B \cdot p$. Dacă actorul este rațional, ar participa atunci și numai atunci când beneficiul participării ar fi mai mare decât beneficiul neparticipării ceea ce înseamnă:

$$\Delta p > C/B$$

Condiția de mai sus se exprimă astfel:

În cazul în care creșterea probabilității de apariție a evenimentului așteptat este mai mare decât raportul dintre costurile acțiunii de a vota și beneficiile pe care le

aduce votul pentru un individ, atunci acel individ va merge la vot.

Să urmărim în ce condiții este adevărată inegalitatea de mai sus. Δp înseamnă în fapt probabilitatea ca votul unui individ să fie decisiv pentru rezultatul final. Destul de grosolan aproximat $\Delta p = 1:2 * (\text{numărul de indivizi care votează})$, dar chiar și așa ne putem imagina valoarea subunitară a acestei probabilități foarte aproape de 0. Costurile și beneficiile sunt prin definiție pozitive¹⁰, deci pentru a fi realizată condiția din relația de mai sus trebuie ca fie beneficiile să aibă valori (autoestimate) enorme pentru aceleași costuri, fie costurile să aibă valori infime pentru beneficii constante. Ori acest lucru este greu realizabil.

Simplu spus, dacă efectele votului meu asupra rezultatului final sunt atât de ne semnificative, și dacă raportul costuri-beneficii nu este la fel de insignifiant atunci "de ce aș merge la urne?"¹¹

Interesantă întrebare, numai că rata participării este adeseori mare în raport cu așteptările legate de existența acestui calcul în mintea fiecărui individ. De fapt, modelul prezice că nimeni nu ar trebui să meargă la vot, cu excepția cazului în care neparticiparea ar fi penalizată cu o sumă a cărei valoare măcar psihologic să aibă relevanță pentru actori ori în cazul în care politicienii ar oferi beneficii materiale importante (măcar psihologic) unei părți semnificative din populația cu drept vot.¹² Nici una din situații nu are corespondent în realitate.

*"Ca o consecință, un votant autoreflexiv trebuie să concluzioneze odată ce a ajuns la urne că orice ar fi putut să îl aducă aici în afară de impactul votului său asupra rezultatului final... Un fapt empiric rămâne neexplicat, și anume acela că, deși toate aceste considerații par rezonabile, multe persoane merg la vot, chiar în alegeri cu număr mare de electori."*¹³

Una din explicații ar putea fi aceea că oamenii subestimează valoarea

raportului C/B de mai sus. Sau supraestimează impactul pe care votul lor l-ar putea avea asupra rezultatului final. Realitatea ne arată că nu este tocmai așa. Sunt mulți oameni care apreciază corect influența propriei opțiuni asupra rezultatului final al unui scrutin în care participă o întreagă colectivitate sau o întreagă națiune, oameni care altfel votează.

Alte explicații sunt focalizate pe **beneficii adiționale**. *"Mulți indivizi pot să derive beneficii din actul votului în sine, independent de cum votează. Un sentiment al obligației civice îi determină să voteze, sau dorința de a exprima suportul lor pentru guvern, sau pur și simplu fascinația mașinării de vot..."*¹⁴ Dar aceste beneficii sunt îndeobște neobservabile. Costuri și beneficii adiționale pot fi luate în considerare ca sancțiuni aplicate de alții: *"Dacă de exemplu votul este puternic aprobat de prietenii unei persoane, sau absența de la vot este puternic dezaprobată, atunci rezultatul alegerilor poate să nu mai prezinte interes pentru acea persoană și nici influența votului său asupra acestui rezultat, atunci când votează."*¹⁵

Aceste explicații au anumite virtuți, dar și lipsuri. Una din aceste virtuți este aceea că modelul poate oferi diferite predicții pentru persoane aflate în contexte sociale diferite. Lipsa majoră este că acest mod de a rezolva problemele nu ne spune de ce unele persoane aprobă sau dezaprobă participarea/absenteismul.

Despre adecvare și limite

Sigur că modelul expus mai sus este în bună măsură simplificat și deci nu reușește să capteze în întregime realitatea. O modelare mai apropiată a faptelor a fost realizată de alți autori¹⁶ și rămân importante dincolo de orice valoare în sine de model, precum și de consecințele acestuia. Vom prezenta în continuare doar relația finală de

echilibru la care autorul citat ajunge, fără alte specificații matematice:¹⁷

$$C_i = (1/2) C_i N \frac{(C_i N - 1)!}{((C_i N - 1)/2)! ((C_i N + 1)/2)!}$$

• C_i este costul actului de a vota pentru un individ indiferent între "a vota" și "a nu vota" și în același timp probabilitatea ca $C_j < C_i$ (ca un individ j să voteze), deoarece costul este considerat ca relativ la beneficiul normalizat cu 1 și are valori în intervalul (0,1).

• $C_i N$ este deci numărul așteptat de votanți.

• $(Exp)!$ reprezintă factorialul lui Exp adică $(1*2*3*4*...*Exp)$

Ecuția de mai sus nu poate fi rezolvată pentru C_i însă ne permite să tragem niște concluzii importante legate de rata participării la vot:

1. Rata participării la vot este pozitivă. De ce? Pentru că membrul drept al ecuației este întotdeauna pozitiv și diferit de 0, deci același lucru este valabil pentru C_i . Iată un model mai apropiat de realitate. El nu prezice că nu vor exista indivizi care să voteze (pentru cei interesați să cunoască îmbunătățirile vezi nota 16).

2. Există anumite persoane care nu votează. (Membrul drept scris restrâns poate fi interpretat ca fiind 1/2 din probabilitatea ca toți ceilalți votanți să își împartă voturile între cei doi candidați, iar acest termen este mai mic decât 1. Așadar $C_i N$ nu poate fi egal cu N)

3. Pe măsură ce crește electoratul, descrește rata participării (ceea ce revine la vechea ipoteză, și anume că, cu cât electoratul este mai numeros, cu atât sentimentul insignifianței votului propriu pentru fiecare individ este mai acut).

Modelul reușește deci să se apropie mai mult de realitate, însă tot costurile votului sunt cele care stabilesc în

final cine votează și cine nu votează. ("iar dacă aceste costuri se referă la timp și efort s-ar putea concluziona că doar cei care locuiesc în aceeași clădire cu circumscriptia de votare vor merge la vot"). Oricum modelul se constituie într-un argument serios pentru un fapt care cu greu ar putea fi negat: micile obstacole sunt suficiente pentru a opri oamenii să voteze. Este de asemenea de așteptat ca odată cu creșterea beneficiilor relativ la costuri, rata participării să crească și ea. Dezamăgirea oamenilor față de cei care îi reprezintă într-o societate la un moment dat (lucru adeseori invocat de înșiși politicienii pentru a explica participarea scăzută la vot) poate avea efecte drastice asupra magnitudinii beneficiilor pe care indivizii le proiectează asupra rezultatului final al alegerilor (chiar dacă acesta ar fi cel mai preferat). Implicit rata participării va fi foarte scăzută.

Critica modelelor raționaliste ale votului

Pentru a nuanța poziția noastră față de aceste modele trebuie să precizăm dintru început că valoarea de simulare matematică a fenomenelor sociale este incontestabilă. Nu întâmplător am prezentat mai sus două modele, unul simplificat care stă la baza a ceea ce autorii numesc "paradoxul votantului", iar celălalt considerat chiar de autorul său o rezolvare a spinoasei probleme deschise de primul model. Observăm încercarea de a adapta cât mai fidel anumite exerciții de simulare la realitate, captarea unor elemente noi în modele noi care să producă concluzii cit mai puțin contrastante cu faptele empirice. Ori acest demers constructiv nu poate să fie decât benefic pentru științele socio-umane, chiar dacă rezultatele sale de explicație și predicție sunt destul de scăzute.

Aceasta nu ne împiedică să reflectăm asupra deficiențelor acestor mo-

dele. Un studiu atent ne poate dezvălui cel puțin două dintre ele:

- modelele de mai sus pierd în primul rând **dimensiunea temporală** (ele sunt în mare măsură statice și fac abstracție de istoria datelor inițiale);
- în al doilea rând nu reușesc să capteze **dimensiunea socială** (rețelele sociale, legăturile dintre actori sunt aproape în totalitate ignorate²⁰).

Să discutăm mai întâi despre dimensiunea temporală. Alegerile nu reprezintă un moment unic situat într-un vid istoric. Această istorie, odată luată în calcul, este "populată" tocmai de acei indivizi care votează. Experiența deciziei colective poate fi cu greu negată unui individ, chiar la prima sa confruntare cu un cadru extins al alegerilor (naționale sau locale), atunci când își exercită prima oară dreptul de vot.

De asemenea, într-o lume în care mass-media au un rol covârșitor în modelarea atitudinilor, opțiunilor sau opiniilor indivizilor, într-o lume în care anumite agenții stăpinesc simple instrumente și teorii matematice pentru a face predicții asupra viitorului, este absurd să ignori reperele oferite pentru reducerea incertitudinii. În aceeași lume modernă puterea știrii a devenit nelimitată, popularizarea științei este un fenomen de amploare, deci încrederea cu care sunt investite aceste repere ale procesului decizional decurge implacabil. Chiar dacă încrederea a scăzut din timp în timp și de la un spațiu la altul, câtă vreme nu există alte repere care să le înlocuiască pe cele vechi, acestea vor rămâne referința efortului de a reduce complexitatea.

Desigur un asemenea discurs nu poate ignora controversata problemă a influenței sondajelor de opinie preelectorale asupra opțiunii indivizilor și, mai important pentru interesul acestei lucrări, asupra participării la alegeri. Propunem în acest sens o îmbunătățire a modelului inițial, în care individul estimează proba-

bilitatea impactului decisiv al propriului vot asupra rezultatului final pe care îl preferă. Să ne amintim că mărimea acestei probabilități era funcție de numărul participanților la jocul electoral, și cum acest număr este adesea extrem de ridicat, probabilitatea impactului decisiv este aproape 0. Să studiem cum apreciază individul aceeași probabilitate atunci când are informații despre distribuția estimată a voturilor "într-o marjă de eroare de $\pm 3\%$ cu o probabilitate de 0,95".

Simularea unei asemenea aprecieri poate fi făcută cu ajutorul formulei lui Bayes care în esență determină probabilitatea posterioară unui eveniment asupra unei stări a lumii pe baza probabilității inițiale asupra aceleiași stări. Formula de calcul este:

$$p(A/B) = \frac{p(A) \cdot p(B/A)}{p(A) \cdot p(B/A) + p(\bar{A}) \cdot p(B/\bar{A})}$$

$p(A/B)$ - probabilitatea de apariție a lui A în condițiile în care apare B. Ea indică cum se schimbă credințele noastre despre starea A în condițiile în care știm despre B.

$\bar{A}$ - evenimentul opus lui A. $p(A) + p(\bar{A}) = 1$

Înlocuind acum $A = \text{"votul meu este decisiv"}$ și $B = \text{"X este în relația R cu Y"}$ putem avea două cazuri distincte:

Dacă X, Y sunt estimările sondajelor pentru cei doi candidați, $X=Y$ (în marja de 3%). Cum se schimbă deci probabilitatea inițială a impactului decisiv care este aproape 0? Rescriem formula lui Bayes de mai sus astfel $p' = p \cdot m : (pm + n)$, unde p este probabilitatea inițială că votul meu este decisiv. Intuitiv credem că $p < p'$, adică $p < pm / (pm + n)$ ceea ce se rescrie sub forma: $pm + n < m$ sau $(1-p) > n/m$ dar $1-p$ este $p(\bar{A})$ adică probabilitatea ca votul meu să nu fie decisiv, care este aproape 1. Deci relația care trebuie verificată este $m > n$. Dar m este probabilitatea ca cei doi

candidați să fie la egalitate în condițiile în care votul meu este decisiv, ceea ce este extrem de probabil, iar n este probabilitatea ca cei doi candidați să fie la egalitate în condițiile în care votul meu nu este decisiv ceea ce este mai puțin probabil (dacă votul meu nu poate hotărî atunci este puțin probabil ca cei doi să fie la egalitate).

Deci, într-adevăr, credința despre impactul votului asupra rezultatului final se modifică atunci cînd știu că cei doi candidați sunt într-o cursă strînsă. Și chiar se poate modifica mult, în sensul că apreciez impactul votului meu ca fiind mult mai mare (inițial era 0). Invers, se poate demonstra prin același raționament că, cu cît distanța dintre cei doi candidați este mai mare (estimată de sondaje), cu atît mai mult voi prefera să stau acasă. (probabilitatea de după aflarea informației este chiar mai mică decît probabilitatea inițială).²¹

Pe cine dezavantajează aceste efecte? Probabil că în mare măsură partidele mici, în condițiile în care o parte din susținătorii lor vor îngroșa rîndurile celor care nu votează. Modelul este valabil pentru mai mulți candidați (persoane sau partide), presupunînd că oamenii în general compară partidele pe care le susțin cu partidul din vîrfurile ierarhiei (scopul fiecărui partid este să cîștige alegerile, și chiar dacă partidul are obiective mai modeste ca de exemplu să depășească pragul pentru intrarea în Parlament, susținătorii săi potențiali ar vrea să îl vadă cîștigînd, ceea ce ar fi un beneficiu real pentru ei). Altfel, susținătorii candidatului de pe primul loc au ca referință candidatul imediat următor în ierarhie. Dacă distanța între ei este mare există o parte a acestor susținători care ar putea să nu meargă la vot. Alții însă ar putea să meargă datorită beneficiilor care decurg din victoria candidatului.

Aceasta este doar o simulare. Se întîmplă lucrurile astfel în realitate? Pot afecta sondajele de opinie preelectorale mediatizate rata participării la vot? Foarte probabil, da. Pot determina sondajele de

opinie înfrîngerea unui partid prin neprezentarea suporterilor săi la urne? Greu de spus. Depinde în mod cert de distanța dintre acel partid și primul clasat în sondaje precum și de alte variații de la alegere la alegere.

Sondajele de opinie și votul

Pentru a argumenta cu fapte empirice vom prezenta concluziile unei cercetări efectuate în acest sens în Statele Unite ale Americii. Cercetarea a avut ca scop atît testarea binecunoscutelor efecte "bandwagon" și "underdog" (primul efect se referă la posibilitatea schimbării opțiunii inițiale în favoarea unei opțiuni pentru un candidat mai bine plasat în sondaje, iar al doilea se referă la posibilitatea schimbării opțiunilor de la candidatul cel mai bine plasat în sondaje la un candidat care are nevoie de mai mult suport), cît și testarea efectelor sondajelor de opinie asupra ratei participării la vot.²²

La alegerile din 1988 aproximativ 89 milioane de persoane au votat, din care 48 de milioane pentru Bush și 41 milioane pentru Dukakis. 25 de milioane de indivizi cu drept de vot, deși au fost înregistrați, nu au votat. După alegeri, indivizii care nu au votat dintr-un eșantion panel (investigat și înainte de alegeri) au raportat în proporție de 11% că așteptările legate de victoria lui Bush i-au determinat să nu voteze. 9% dintre ei au declarat că aceeași credință le-a influențat destul de probabil decizia de a nu vota. Iată deci că 1 individ din 5 a fost sigur sau probabil influențat în decizia de a nu merge la vot de așteptările legate de victoria lui Bush". Aceasta este o proporție subestimată dacă ținem cont că ar fi fost "social dezirabil" pentru unii indivizi să nu declare că asemenea așteptări au cîntărit în decizia lor de a nu merge la vot.²³

Mai este important de spus că pe toată perioada dinainte de alegeri Bush a

fost în sondajele de opinie pe primul loc. De asemenea dintre toți cei care nu au mers la vot 47% au raportat preferința pentru Dukakis și 34% pentru Bush, în timp ce 19% au declarat că sunt nehotărâți. Autorii cercetării au speculat și pe marginea a ceea ce s-ar fi putut întâmpla dacă toți cei care nu au votat și aveau o preferință pentru un candidat ar fi mers la vot. Concluzia a fost că probabil ordinea s-ar fi păstrat dar s-ar fi micșorat distanța dintre numărul de voturi obținute de fiecare (oricum chiar autorii atrag atenția că acestea nu pot fi decât speculații, care trebuie luate cu multe rezerve).

Cert este că simularea descrisă mai sus poate să aibă corespondent în realitate. Am arătat acolo că atunci când estimările sondajelor dau diferențe semnificative asupra preferințelor pentru doi candidați, probabilitatea percepută a impactului decisiv asupra rezultatului final este foarte mică. Susținătorii ambilor candidați, spuneam, se vor abține să voteze mai ales dacă raportul costuri/beneficii este mare. Numai că din motive diferite: susținătorii candidatului mai bine plasat cred că este inutil să meargă la vot de vreme ce sondajele îl dau câștigător pe cel pe care ei îl susțin; susținătorii candidatului mai prost

plasat în ierarhia preferințelor cred că este inutil să meargă la vot de vreme ce opo-nentul celui pe care îl susțin va ieși învingător. Am spus mai sus că dezavantajul acestui efect este mai degrabă pentru partidele mici sau candidații cu voturi puține. Desigur s-ar putea spune că dacă foarte mulți dintre susținătorii candidatului din fruntea clasamentului gîndesc că n-ar trebui să participe deoarece candidatul preferat va învinge oricum, atunci acest efect al sondajelor s-ar putea dovedi nefast și pentru partidele mari ori candidații cu șanse mari. Numai că dacă admitem că ambele efecte sunt posibile în același timp trebuie să acceptăm și că ele se anihilează reciproc. Aceasta nu înseamnă că partidele mici nu sunt dezavantajate în continuare, dacă miza pentru acestea nu este cîștigarea alegerilor, ci atingerea pragului electoral pentru a intra în Parlament.

Să studiem în continuare faptele dintr-un spațiu cultural mai apropiat: România. Datele dintr-un sondaj²⁴ realizat în martie 1996 pe un eșantion reprezentativ de tineri cu vârste cuprinse între 17-21 de ani, adică exact noii votanți pentru alegerile din 1996 arată că:

Tabel 1

	Votează "puțin probabil" și "sigur, nu"	Votează "probabil" și "foarte probabil"
CDR ²⁵	13%	87%
V.R.A. ²⁶	-2,5	2,5
PDSR	12,9%	87,1%
V.R.A.	-2,3	2,3
TOTAL EȘANTION	19%	80,7%

Așa cum observăm din Tabelul 1, în cazul simpatizanților CDR și PDSR majoritatea declară că vor merge probabil și foarte probabil la vot. Există chiar o relație semnificativă între cei care declară că votează CDR și PDSR și "probabilitatea" de a merge la vot, în sensul că votanții acestor două formațiuni "resping" mai degrabă posibilitatea de a nu merge la

vot și "acceptă" în mare măsură cealaltă variantă. Ceea ce nu se vede în tabelul de mai sus, dar este un fapt rezultat din aceeași analiză, este că o asemenea relație nu mai există în cazul nici unui alt partid. Ce ne spun aceste date aparent foarte simple? Să facem cîteva precizări: mai întîi procentele celor două formațiuni în ierarhia preferințelor respondenților sunt CDR-

27,5%, PDSR-25%. În plus mai există o formațiune politică PD (FSN) care are 19,8% (în acel moment exista USD deci dacă am aduna și procente PSDR ar fi 21,6%). Convenția Democrată și PDSR se află la o distanță foarte mică. Distanța dintre PDSR și USD este și ea mică. Dar, atenție! în perioada în care s-a realizat sondajul nu se știa despre creșterea PD de la aproape 9% la 14% împreună cu USD. Conform Barometrului de Opinie Publică în ultima perioadă, decembrie 1995, PDSR avea 30%, CDR-29,5% (CDR în aceeași accepțiune folosită de noi), deci aproape egalitate. PD+PSDR(USD) aveau 10% cumulat.²⁷

Așadar, primele date de mai sus se referă la o populație care nu știe despre sine pentru simplul motiv că acesta a fost primul sondaj realizat pe o asemenea categorie de vîrstă. În acest sondaj USD are aproape 22% din opțiuni (care provin în cea mai mare parte de la PD). Între opțiunea pentru PD și probabilitatea mare de a merge la vot nu există o legătură semnificativă, ca în cazul opțiunilor pentru PDSR și CDR. Deci subiecții acestui eșantion au ca referință sondajele mai vechi care arată PDSR și CDR ca principali competitori. Susținătorii acestor două partide sunt pozitiv înclinați spre a merge la vot ceea ce confirmă concluziile modelului prezentat de noi. Dimpotrivă, deși PD are o bună parte din opțiuni, și chiar se dovedește că a crescut considerabil pînă în martie 1996 votanții săi nu sunt printre cei dornici de a participa la alegeri, tocmai pentru că încă percep partidul pe care îl susțin ca "outsider" în competiția pentru primul loc.

Ar fi ridicol să credem că doar sondajele de opinie au o influență directă asupra potențialilor alegători. Ele constituie doar o bază a discuțiilor la nivel central și local, prin intermediul mass-media, liderilor de opinie, liderilor de partid etc. În general, influența sondajelor asupra electorilor este repudiată, mai ales de cei care le produc, specialiștii. E greu de

spus dacă această ipoteză este responsabilă pentru a diminua efectul de responsabilizare a agenților de cercetare în domeniul opiniei publice sau dintr-o extremă precauție metodologică.

Dimensiunea socială a votului

Mai gravă decît pierderea acumulărilor "istorice" din datele inițiale ale modelelor de simulare, este lipsa dimensiunii sociale. În primul rînd pentru că aceste modele matematice pretind că simulează chiar fenomene sociale. Este votul mai mult decît un act de alegere individuală? Am arătat la început că, într-adevăr, el se întemeiază pe o interdependență a decidenților, dar în continuare vom aduce alte argumente chiar mai puternice care demonstrează că nu putem explica participarea la alegerile colective fără să ținem seama de existența țesutului social invizibil al marilor comunități.

Așa cum am văzut în modelele prezentate mai sus, fiecare actor, potențial votant, are un control destul de limitat asupra rezultatului alegerilor. În plus, el are anumite așteptări legate de acest rezultat de care este în bună măsură interesat, ceea ce ar putea să însemne că acțiunea fiecărui actor prezintă interes pentru ceilalți actori implicați în jocul electoral, de vreme ce controlul individual asupra unui eveniment de interes este scăzut. Altfel spus, acțiunea fiecărui actor are anumite **externalități**.²⁸ Va apare în acel moment nevoia existenței unei norme care să reglementeze toate aceste interese, iar posibilitatea împlinirii unei atare nevoi nu poate fi realizată decît dacă există anumite legături sociale între potențialii beneficiari ai normei. "Cînd aceste condiții sunt întrunite va avea loc un transfer general al drepturilor de control asupra acțiunii de a vota/a nu vota de la fiecare la toți... Rezultatul final va fi un

sistem în care fiecare actor a cedat o mare parte din drepturile sale de a controla propriile acțiuni (a vota sau a nu vota), câștigând în schimb o parte mică din drepturile celorlalți de control asupra propriilor acțiuni”.²⁹ Ar trebui să precizăm ce se înțelege prin drepturile de control asupra unei acțiuni. De fapt oamenii pot controla acțiuni, evenimente sau bunuri. Un individ are dreptul să desfășoare o acțiune în măsura în care cei afectați de exercitarea aceluși drept acceptă acțiunea ca legitimă. Concepția subiectivă a actorului despre drepturile sale acoperă toate evenimentele față de care el are interes, dar și unele de care nu este interesat. Unele drepturi sunt garantate de legi sau de reguli formale, altele nu. Să facem o distincție clară conform căreia în acest caz nu este vorba de dreptul actorului de a vota, care este garantat prin Constituție, ci de dreptul actorului de a alege între a vota sau a nu vota, alegere care nu este prescrisă în mod particular, și pe care actorul o controlează în întregime. Deși vom reveni într-un capitol ulterior asupra complicatei problematice a normelor sociale, vom spune aici doar că o normă a participării apare atunci când fiecare individ dintr-un grup sau comunitate este interesat de participarea celorlalți indivizi, fără de care nu ar putea fi atins un obiectiv important pentru întreaga colectivitate.³⁰ Într-un sistem normativ de acest gen are loc un transfer al drepturilor fiecăruia de a alege între a vota și a nu vota către ceilalți și reciproc. *“Astfel, fiecare actor, cedând celorlalți o parte din drepturile de control asupra propriilor acțiuni, potențiala aprobare/dezaprobară a acțiunii de a vota/ a nu vota poate fi suficientă pentru a depăși costurile individuale implicate de actul de a vota.”*³¹

Dar este corect să considerăm aplicabilitatea acestei norme a participării doar în grupuri de persoane care susțin același candidat, pentru că acțiunea de a vota pentru un candidat diferit are externalități negative pentru membri grupului. Se

consideră îndeobște că printre criteriile de asociere dintre indivizi intră și criteriul opțiunii politice, deci această condiție ar putea să pară redundantă. *“Observațiile arată chiar că persoanele aflate sub așa numita ‘presiune încrucișată’ (‘cross-pressure’) care fac parte din grupuri diferite, cu opțiuni politice distincte, sunt mai predispuse să nu voteze, ceea ce poate rezulta din aplicarea diferențială a normei.”*³² Pe scurt, distribuirea controlului asupra votului (care aparținea inițial fiecăruia în parte), asupra întregii mulțimi de actori interesați de același rezultat al alegerilor, a condus în primul rând la exercitarea controlului prin aprobare și dezaprobară (sanțiuni) a actului de a vota, respectiv a nu vota, în ciuda costurilor individuale pe care le presupune acțiunea de a merge la urne.

Modele matematice ale dimensiunii sociale

Adepii modelelor matematice s-ar putea întreba dacă aceste noi elemente nu ar putea îmbunătăți vechile simulări legate de situația electorală. Răspunsul este afirmativ. Modelul matematic construit este mult mai complex decât modelele anterioare, fapt pentru care vom încerca să prezentăm doar secvențele finale, cele care în fapt vor oferi o serie de corolare extrem de importante pentru teoria de mai sus.

Cîteva precizări preliminare:

1. În primul rînd modelul, care va fi prezentat succint, ia în considerare două subsisteme independente corespunzînd mulțimilor alegătorilor care preferă doi candidați diferiți. Presupoziția de bază este aceea că nu există o întrepătrundere la nivel social între cele două subsisteme, ceea ce desigur simplifică destul de mult realitatea.
2. În al doilea rînd modelul captează măsura în care actorii implicați controlează alte evenimente, resurse, în afara con-

textului alegerilor, de care ceilalți ar putea fi interesați. Controlul acestui tip de evenimente de către fiecare actor generează un context social în care indivizii sunt asociați într-un fel sau altul și au posibilitatea să sancționeze acțiunile de a vota sau a nu vota ale celorlalți.

3. Mai mult, modelul presupune existența unui interes individual pentru rezultatul alegerilor, și evident costurile corespunzătoare pentru actul de a vota (timp, efort, etc.).

4. O altă presupuziție este aceea că actorii sunt conștienți de egala dependență a rezultatului final al alegerilor de fiecare din evenimentele participării din propriul grup (adică de fiecare act de a vota sau a nu vota din același grup de simpatizanți).

5. În fine, modelul captează și o așa numită "putere" a fiecărui actor care ponderează evident interesul acestuia pentru rezultatul alegerilor. Fără a intra deocamdată în prea multe amănunte, vom spune că această diferențiere socială implică existența unui **capital social** în grupul respectiv pentru ca puterea fiecăruia să poată fi exercitată.

Două relații importante sunt furnizate de acest model:

$$\sum_i (x_{n+1,j} - x_{ij}) > 0$$

$\sum_i$ - sumă de la $i=1$ la N , unde N este numărul de actori implicați, simpatizanți ai aceluiași candidat.

$x_{n+1,j}$ - interesul actorului i față de rezultatul alegerilor

x_{ij} - interesul actorului i de a se abține de la vot (datorită costurilor)

Ce ne spune această inegalitate? Mai întâi că este în beneficiul unui individ să existe o normă a participării printre simpatizanții aceluiași candidat din grupul său dacă interesul personal față de rezultatul alegerilor excede interesul de a nu participa la vot (implicat de costurile acestei acțiuni). Mai mult decât atât, dacă

suma intereselor individuale față de consecința alegerilor depășește suma tuturor intereselor individuale de eludare a participării, atunci o normă în acest sens este rațională. Această normă dă dreptul fiecărui actor să sancționeze într-un mod sau altul indivizii care se sustrag acțiunii de a vota. O a doua inegalitate rezultă din acest model:

$$1/N \sum_k x_{n+1,k} r_k < (x_{ij} - 1/N \sum_k x_{n+1,k}) r_i$$

Semnificațiile sunt aceleași, iar r_k reprezintă puterea/statusul fiecărui actor. Mărimea lui r_k depinde și de existența capitalului social, care dă eficiența cu care puterea este exercitată.

Dacă această inegalitate este valabilă, atunci actorul i poate să se sustragă votului fără a putea să fie sancționat. Dar, chiar dacă inegalitatea există și actorul are o putere mare pentru a putea scăpa de sancțiuni, el ar fi încă interesat să voteze, dacă votul său ar putea să întărească norma. Cei cu putere scăzută, care deci nu sunt interesați în menținerea normei, și pentru care inegalitatea de mai sus este valabilă vor fi cei care nu vor vota.

Patru corolare ale participării

Iată câteva posibile corolare care pot fi deduse din inegalitatea de mai sus:

A) Dacă ar fi să comparăm două grupuri de indivizi, cu status ridicat și cu status scăzut, care dispun de același capital social și au același interes față de rezultatul alegerilor, putem prezice că rata participării ar fi mai mare în grupul cu status scăzut decât în grupul cu status ridicat.³³ Un exemplu la îndemână l-ar constitui votanții CDR și votanții PDSR în București, despre care am putea presupune că au același interes pentru rezultatul alegerilor locale, au

NORMATIVISM, RAȚIONALITATE, PARTICIPARE

aceiași capital social, dată fiind localizarea într-un oraș mare, dar au statusuri diferite (se știe că în general simpatizanții CDR au un status mai ridicat decât simpatizanții

PDSR). S-ar putea prezice că votanții PDSR sunt mai înclinați să meargă la vot decât votanții CDR.³⁴

Tabel 2

	Votează "probabil" și "foarte probabil"	Votează "puțin probabil" și "sigur, nu"
CDR	90,7%	9,3%
V.R.A.	0,6	-0,6
PDSR	94,8%	5,2%
V.R.A.	1,9	-1,9
TOTAL EȘANTION	89,1%	10,7%

În tabelul de mai sus, folosind aceleași procedee statistice ca și mai înainte pentru datele unui alt sondaj³⁵, reprezentativ pentru populația Bucureștiului, observăm că într-adevăr votanții PDSR sunt mai înclinați să meargă la vot decât cei ai CDR. Să însemne oare că predicția de mai sus a modelului lui Coleman este corectă? În mod cert există o relație între statusul persoanelor și intenția de a merge la vot. Ar rămâne cu titlu de ipoteză, dacă acest lucru se întâmplă doar acolo unde condițiile referitoare la capitalul social și la interesul față de rezultatul alegerilor sunt egale pentru cele două categorii. (Am aproximat, atunci când am ales exemplul celor două partide din București, condiții de capital social egale, considerând că diferențe semnificative există între medii rezidențiale diferite-urban-rural, de exemplu, și nu în interiorul aceluiași mediu rezidențial. De asemenea am considerat că interesul față de rezultatul alegerilor locale în București este "uniform distribuit" pentru că, așa cum se știe, aici a fost și a rămas arena disputelor -mai mult sau mai puțin violente-dintre simpatizanții Puterii și cei ai Opoziției.)

B) Prezentarea la vot nu depinde doar de numărul de alegători din fiecare grup care sprijină un candidat. Dacă în unul din aceste grupuri interesul față de alegeri este mai mare, atunci ne putem aștepta ca acolo norma participării să fie mai puternică.

Dacă pe de altă parte capitalul social este mai mare într-un grup de susținători decât în altul atunci acel grup va avea o rată de participare mai mare, chiar dacă normele sunt la fel de puternice în ambele grupuri, pentru simplul fapt că existența unui capital social solid conferă eficiență aplicării sancțiunilor.

C) Un alt corolar important este acela că trebuie să existe așa-zisele "asocieri selective" (*differential associations*) pentru a apare o normă a votului. Acolo unde nu există aceste asocieri selective, ci doar asocieri întâmplătoare este posibil să nu existe o asemenea normă. Prin asocieri selective aici ne referim la cel gen de relații sociale care au la bază și un criteriu al simpatiilor politice. Aceasta nu înseamnă că o normă a participării nu poate să apară decât dacă avem grupuri de partizani politici perfect impermeabile. Pot exista desigur legături între persoane cu simpatii politice diferite. Dar teoria prezice că dacă o persoană se află într-un anturaj cu simpatii politice diferite atunci este puțin probabil ca acea persoană să participe la vot. Mai mult, integrarea socială a susținătorilor unor candidați opuși favorizează persoanele din grupul cu număr mai mare de membri, în sensul că aceștia vor participa la alegeri în mai mare măsură decât membrii grupului mai mic. Altfel spus, în comunitățile în care o majoritate sustine un candidat A, cei care preferă

acest candidat vor merge la vot în mai mare măsură decât ceilalți partizani ai altor candidați, din simplul motiv că o normă a participării va fi mai puternică între susținătorii lui A.

D) Cu cât raportul dintre numărul de candidați și numărul de potențial alegători este mai mare cu atât este mai probabil că va scădea rata participării în acel spațiu electoral.³⁶ Explicația este relativ simplă: cu cât numărul de candidați crește cu atât colectivitatea care urmează să ia decizia se împarte în mai multe grupuri de susținători ai candidaților. Atunci va crește implicit probabilitatea asocierilor între persoane care susțin candidați diferiți, ceea ce, așa cum am văzut, conduce la scăderea ratei generale a participării. În plus, dacă distribuția simpatiilor în comunitate este uniformă (în sensul că numărul simpatiilor pentru fiecare candidat este aproape egal), va scădea și mai mult rata participării. Cu cât există mai mulți candidați apropiați ca orientare generală (să zicem față de anumite probleme fundamentale care constituie criterii de alegere și care structurează poziții diferite ale alegătorilor) cu atât va scădea rata participării. De ce? Pentru că alegătorii pot fi în mai mare măsură asociați între ei în baza unei apropieri de atitudini politice fundamentale, chiar dacă susțin candidați diferiți (dar apropiați și ei ca ideologie și programe). Dar acești candidați sunt pînă la urmă competitori deci o normă a participării nu poate să apară în acele grupuri de alegători care au totuși niște preferințe.³⁷

Modelul prezentat mai sus, precum și o parte din corolare aparțin sociologului american James Coleman³⁸. Trebuie precizat că o bună parte din aceste consecințe care decurg din teorie au fost verificate ca ipoteze într-o serie de cercetări empirice. Ele au fost și confirmate de realitate. Importanța lor ni se pare crucială pentru această perspectivă asupra comportamentului electoral, de aceea în cele ce urmează vom utiliza diferite

ilustrări, exemplificări și testări de modele empirice pentru aprofundare.

Înainte de aceasta însă suntem datori cu câteva clarificări într-o dispută deja celebră în științele sociale. Mai mult, aceste clarificări ne vor oferi și o mai bună înțelegere a posibilității emergentei unei norme a participării. În fond acesta este pilonul perspectivei utilizate.

Norme și raționalitate

Încă de la începuturi, științele sociale au fost măcinate de o schismă paradigmatică fundamentală. Distincția celor două poziții ale teoreticienilor era marcată de modul de abordare al ființei umane, de unde și cele două prototipuri care și astăzi guvernează unele demersuri ale cunoașterii socialului: pe de o parte se află *homo economicus* aflat sub imperiul egoismului și impulsurilor hedoniste de maximizare a plăcerii, în descendența teoretică a lui Adam Smith, pe de altă parte *homo sociologicus*, animat de altruism și porniri gregare, creație teoretică și metodologică a celebrului Emile Durkheim.

De aici dispute teoretice care nu și-au pierdut nici astăzi actualitatea, între "urmașii" celor doi monștri sacri ai economiei, respectiv sociologiei. Numai că aceste dispute sunt purtate sub semnul unui conflict conceptual și metodologic, acela între norme și raționalitate. În definitiv, întrebarea este acum dacă normele sunt entități supraindividuale care ghidează în mod misterios comportamentul actorilor sociali sau ei, sunt tocmai produsul individului rațional și autonom în raport cu propriile acțiuni. Dacă asupra acestei dileme ar putea exista un consens cel puțin pe același tărîm al individualismului metodologic, modul în care raționalitatea și normele interacționează în comportamentul și acțiunile indivizilor rămîne încă un subiect disputabil și discutabil.

Astfel un autor³⁹ identifică trei tendințe mari în abordarea acestei interacțiuni:

- conceptul de raționalitate are o înținare îngustă și este în contrast cu normele sociale ale căror origini rămân misterioase și iraționale;
- conceptul de raționalitate are o înținare mai mare permițind scopurilor să fie normative, dar consideră raționalitatea greu de atins;
- presupune cele mai multe acțiuni ca fiind raționale și permite interpretărilor actorilor despre cum ar trebui să fie lucrurile să influențeze atât scopurile urmărite cât și mijloacele pentru atingerea lor.

La rîndul său, autorul consideră că nu există un contrast fundamental ireductibil între raționalitate și norme sociale, și deci nu ar trebui considerate opuse acțiunile raționale față de acțiunile ghidate de norme; că normele nu ar trebui puse în opoziție cu motivele orientate spre scop și că este contraproductiv să considerăm normele opuse interesului personal. Dar să vedem ce ar putea separa normele de raționalitate.

Elster crede⁴⁰ că agenții sociali nu acționează rațional atîta vreme cît ignoră rezultatele acțiunii, iar acțiunile ghidate de norme sociale reprezintă o categorie majoră de comportamente non-consecvențialiste (ne-orientate spre scop). Normele sociale trebuie distinse de normele morale (acestea din urmă sunt consecvențialiste), de normele juridice (care sunt întărite de specialiști), de normele private (care sunt reguli individuale autoimpuse pentru a învinge slăbiciunea voinței) și de convenții (ale căror descripții sunt alese arbitrar). Ele nu sunt entități supraindividuale, ci mai degrabă propensiuni emoționale și comportamentale ale indivizilor. Elster este de acord că în fiecare acțiune individuală raționalitatea și normele intră în joc și deci, pentru a înțelege interacțiunea dintre ele, trebuie să presupunem că există la același nivel metodologic (individualism). Iată

cîteva tipuri de interacțiuni:

- satisfacerea rațională a propriului interes este constrinsă de norme sociale (piața se bazează pe încredere, consideră Coleman);
- normele sociale pot fi amendate de propriul interes, și aici Elster aduce exemplul votului: *"Faptul că votul este secret a făcut ca alegerile naționale să fie o enigmă pentru teoria alegerii raționale. Nu trebuie să uităm că nu toată lumea votează și nu toată lumea care votează la unele alegeri votează la toate alegerile. Dacă vremea este frumoasă în ziua alegerilor oamenii pot decide să meargă la iarbă verde în loc să voteze, iar dacă afară plouă ei vor prefera să rămână în casă decît să fie udați de ploaie"*.⁴¹;
- Un alt tip de interferență între norme și raționalitate este acela reflectat de rezultatul acțiunii, care poate fi un compromis între ceea ce regula prescrie și ceea ce dictează raționalitatea. Teoria negocierii oferă nenumărate exemple de interacțiuni între normativism și raționalitate.

Interesant este modul în care autorul demontează diferitele tipuri de reductionism pe care le identifică la nivel teoretic. Viziunea cinică asupra normelor, care ar fi chipurile ex post-raționalizări ale interesului personal, se întoarce împotriva celor care o folosesc în explicație: dacă cei mai mulți oameni nu cred că regulile sunt legitime și obligatorii, cum ar putea cineva să folosească aceste reguli pentru a-și atinge interesul personal? Teama de sancțiuni nu poate fi motivația oamenilor de a se supune normelor. În primul rînd pentru că există și norme internalizate, iar în al doilea rînd pentru că și sancțiunile implică anumite costuri. Chiar și explicația conform căreia comportamentul non-consecvențialist se bazează pe rezultatele pozitive pe care adeseori la produce este întemeiată pe cîteva confuzii: aceea între norme și habitusuri și între utilitatea normelor și raționalitatea lor.⁴² Perspectiva funcționalistă, care explică existența normelor prin

anumite funcțiuni sociale pe care le au pleacă de la presuposițiile, uneori false, că toate normele sunt Pareto-optimale, adică respectarea lor îmbunătățește situația fiecăruia. Și chiar dacă acest lucru s-ar întâmpla, existența normei nu poate fi explicată decât dacă se adaugă expunerea mecanismului de feed-back, care specifică cum bunele consecințe ale normei contribuie la menținerea ei.

O altă autoare⁴³ reproșează lui Elster atribuirea prin definiție a caracterului non-consecvențialist al normelor. În fapt, Coleman derivă anumite norme din acțiuni raționale. Prin conceptele pe care le introduce, sociologul american reușește în mare parte să construiască o teorie consistentă cu ea însăși referitoare la originea normelor sociale. Normele sunt pentru Coleman exemplul cel mai bun pentru elementul de tranziție între nivelul micro și nivelul macro al explicației sociologice: "*O normă privind o anumită acțiune există atunci când dreptul de control al acțiunii, definit social, este deținut nu de actor ci de «ceilalți»*".⁴⁴ Există o distincție importantă între două tipuri de norme după criteriul beneficiarilor și subiecților normei. Pentru orice normă socială trebuie să luăm în considerare un set de actori, beneficiarii aplicării normei, și un alt set, care reprezintă grupul țintă pentru care se aplică norma. Dacă aceste două seturi nu se suprapun (sunt disjuncte) vom avea norme disjunctive (*disjoint norms*), în vreme ce suprapunerea acestor seturi ne determină să vorbim despre norme conjunctive (*conjoint norms*). Există de asemenea sancțiunile prin intermediul cărora o normă este menținută. Orice normă implică drepturi de control parțial asupra unei acțiuni. **Sancțiunile**, care pot fi pozitive sau negative, reprezintă chiar exercitarea acestui drept.

Pentru a explica geneza normelor trebuie să ținem cont de condițiile în care apar (când există o nevoie de norme? și când această nevoie poate fi împlinită?). Pentru că suntem mai degrabă interesați de

normele conjunctive (în această tipologie se încadrează normele participării la vot), vom începe prin a atrage atenția că o condiție esențială pentru a se naște nevoia apariției unei norme este legată de existența unor externalități ale acțiunilor ce urmează să fie reglementate. Interesul pentru norme sau nevoia apariției lor se nasc atunci când o acțiune individuală are externalități similare pentru ceilalți. Dar efectul externalităților nu poate fi diminuat prin simpla apariție a unei piețe în care sunt schimbate drepturile de control asupra unei acțiuni. Datorită numărului mare de beneficiari și subiecți ai normei nu pot exista simple tranzacții care ar pune sub control acțiunea în mâinile celor afectați de externalitățile ei, și atunci se creează baza necesității unei reglementări sociale.

Existența sancțiunilor este o altă condiție importantă pentru apariția și menținerea efectivă a unei norme. Trebuie să specificăm faptul că pentru apariția normelor conjunctive resursele pe care actorii le controlează și care pot ajuta la impunerea sancțiunilor sunt multiple. În orice caz, acțiunea de a contribui sau a nu contribui la un proiect comun nu este singura resursă la dispoziția actorului. Eficiența normei depinde de existența efectivă a sancțiunilor, dar și de existența unei relații între doi actori (cel puțin) afectați de acțiunea celui de-al treilea. Acest lucru are o semnificație mai largă, înglobată în conceptul de **capital social**⁴⁵ dintr-o comunitate (care poate însemna comunicare, circulația informațiilor, a bârfelor (*gossip*), relațiile sociale în general, descrise de intensitate și frecvență) care constituie un mediu necesar pentru a face normele și sancțiunile atașate lor eficiente.

Normele conjunctive seamănă în bună măsură cu conceptul de "consimțământ contingent" (*contingent consent*), utilizat de Margaret Levi⁴⁶. Acesta reprezintă un comportament rațional al individului care alege pe baza utilităților duale (perspectiva autoarei permite co-existența în

aceeași funcție de utilitate a elementului instrumental și a elementului normativ). Oamenii încearcă să pună în balanță normele și interesul propriu. Promovarea bunului colectiv reprezintă o victorie a normei contra interesului personal (votul este un exemplu pentru această alegere). Această perspectivă, a utilităților duale, este un paralelism al "doctrinei interesului propriu bine înțeles" (*the doctrine of self-interest properly understood*), pe care Tocqueville o descoperă în itinerariul cunoașterii democrației de peste ocean. "Am arătat cum locuitorii Statelor Unite știu întotdeauna să combine avantajul personal cu binele semenilor lor cetățeni...Moralității americani nu au obiecții față de faptul că oamenii își urmăresc propriile interese, dar fac tot ceea ce este posibil să demonstreze că este în interesul fiecărui om să fie bun cu ceilalți... În general nu cred că noi (n.n. europenii) suntem mai egoiști decât americanii; singura diferență este că acolo există un egoism iluminat. Americanii știu să sacrifice o parte din interesul propriu pentru a salva restul, pe când noi vrem să avem totul sau chiar adesea să pierdem totul."⁴⁷

Încorporarea normelor și raționalității în aceeași funcție de utilitate este consistentă și cu alte perspective ale teoriei alegerii raționale. Una din acestea aduce o viziune nouă asupra alegerilor suboptimale ale actorilor. "Acțiunile aparent suboptimale sunt frecvent produsul unor neînțelegeri între două unghiuri de vedere: cel al actorului implicat și cel al observatorului extern".⁴⁸ Există jocuri, numite "jocuri în joc" (*nested games*), care se desfășoară în mai multe arene, actorul fiind nevoit să aleagă în diferite contexte. Observatorul se concentrează pe o singură arenă și evaluează drept suboptimală alegerea în raport cu implicațiile pentru contextul focalizat. Un caz particular este acela în care actorul "inovează" pentru a crește numărul de alternative disponibile, cu alte cuvinte încearcă să schimbe regulile jocului.

Observatorul nu vede că actorul nu este implicat doar în jocul inițial ci și într-un joc care are ca obiect regulile jocului.⁴⁹

Revenind la consimțământul contingent; trei elemente sunt fundamentale pentru existența sa: **asteptările legate de corectitudinea celorlalți, dependența de informații, aranjamentele instituționale sau regulile care structurează alegerile.** Acest concept explică în bună parte de ce votul nu este obligatoriu în multe societăți democratice. Aici este vorba de relația cetățean-stat. Costurile suportate de cei care nu merg la vot (și de ceilalți) sunt mari. De asemenea, costurile monitorizării și controlului din partea Statului pentru aplicarea sancțiunilor sunt mari. Complianta este singurul tip de comportament care reduce costurile tranzacției. Dar și în acest caz apare problema încrederii: "Întărirea coercitivă a normelor este costisitoare... Pentru ca a treia parte să poată avea capacitatea de a întări normele, trebuie ca această a treia parte să fie de încredere, altfel ce Putere ar putea garanta că Suveranul va coopera?"⁵⁰ Trebuie totuși să fim realişti: deoarece sancțiunea implică anumite costuri, chiar și o normă conjunctivă va fi aplicată diferențial datorită costurilor variabile de a sancționa actori diferiți. Așa se explică de ce acei actori care au putere într-un sistem social sunt mai puțin constrânși de norme decât cei cu putere mică. Pentru aceștia din urmă cei dinți dețin și alte resurse de care ar putea să fie interesați și atunci, firesc, cei lipsiți de putere sau cu un status scăzut vor renunța la exercitarea drepturilor de control (conferite de normă) asupra acțiunilor celor de pe poziții superioare în ierarhia socială.

O perspectivă critică asupra acestor teorii nu ar putea să ignore aspectul dinamic și cumulativ pe care adeseori ele îl pierd. Explicit sau deductibil, anumite norme referitoare la complianta la norme pot fi internalizate de indivizi. Dacă tot acest bagaj normativ se va acumula în capital social la nivelul comunității, care

sunt acumulările normative pentru capitalul uman? Apar mai ușor normele participării acolo unde există experiențe îndelungate de compliantă? Spre exemplu, în micile comunități rurale, unde comportamentele stau sub semnul simbolicului și nu al raționalului sau în familiile de tip tradițional ale căror existențe sunt strâns legate de respectarea regulilor. În fapt dacă acesta este mecanismul de geneză a normelor se mai poate vorbi de o axă tradiție-modernitate în istoria omenirii (sau chiar de-a lungul unei diversități culturale dintr-un spațiu dat)?

Nu acestea sunt însă preocupările majore ale acestei lucrări, dar probabil că o discuție mai largă ar fi extrem de utilă. Care sunt principalele concluzii de până acum? În primul rând participarea electorală nu poate fi explicată prin recurs la modelele raționale ale deciziei individuale. Dimensiunea temporală, și mai ales dimensiunea socială trebuie să structureze orice demers al explicării deciziei colective. Actorul și acțiunile sale nu pot fi desprinse de contextul social în care se află la un moment dat. Indivizii au interese, aspirații comune care pot fi integrate în adevărate ideologii ale existenței. Atunci când cadrul instituțional permite realizarea acestor scopuri și interese prin intermediul unor acțiuni colective reprezentative, nu putem să nu ținem seama de interdependețele și rețelele sociale existente. În fapt numai acestea pot da seamă de fluctuațiile participării de la un moment la altul, de la un spațiu la altul, între diferite grupuri și comunități.

Exemple

"Participarea la vot este o întărire a democrației" spune un politician în discursul său, îngrijorat de procentul scăzut de alegători pentru turul întâi de scrutin la recente alegeri locale din România. Este această aserțiune întemeiată? Există o

relație directă, lineară între participarea la vot și gradul de democratizare al unei țări? Aparent, da. Așa cum spuneam, alegerile prin rezultatul lor au ca termen de referință reprezentativitatea. Cetățenii unei țări sunt chemați periodic să își exprime preferința pentru mai mulți candidați sau partide. Acesta este un principiu de bază al unei democrații oricare ar fi tipul acesteia: elitele trebuie să își câștige legitimitatea prin reprezentativitate. Configurația autorității publice a unui sistem democratic trebuie să reflecte voința populară. Un candidat ales trebuie să întrunească majoritatea celor care se exprimă prin vot. Un Parlament ales trebuie să reflecte grupuri de interese reprezentative de cetățeni, iar reprezentativitatea se determină prin vot direct. Ce se întâmplă însă când un primar sau un președinte obține 100% din opțiunile celor care s-au exprimat? Lucrul acesta poate fi foarte grav dacă cei care s-au exprimat reprezintă doar 51% din toți cei care trebuiau să se pronunțe prin vot. Este acel primar sau președinte exponentul intereselor majorității? Este exponentul unei majorități aritmetice într-adevăr, dar această majoritate poate să se dovedească foarte fragilă atunci când acel lider urmează să guverneze. Orice guvernare se bazează pe sprijinul celor guvernați, fără îndoială, chiar și în societățile totalitare unde mijloacele violente și de constrângere pot viza supunerea cetățenilor, nu și sprijinul popular. Așteptările unui lider la începutul mandatului său față de sprijinul comunității sau națiunii se bazează nu pe un procent ci pe un număr exact de oameni care i-au acordat creditul său. Cei care au refuzat să își exprime o opțiune din oricare motive pot pretinde pe bună dreptate că nu pot sprijini un lider față de care nu s-au pronunțat. Iată deci că aparent democrația reprezentativității depinde esențial de participarea la vot. Numai că democrația are și alte principii sau dimensiuni care o fundamentează, poate mult mai importante decât reprezentativitatea, iar acestea sunt

mai puțin dependente de participarea electorală (iar uneori, paradoxal, chiar în contradicție cu ea).

Unii autori americani cred că participarea la vot a scăzut în Statele Unite de-a lungul întregii istorii a democrației americane pentru că a scăzut **stimularea socială**. Aici intră atât mijloacele electronice și scrise de comunicare, dar mai ales relațiile interpersonale. Campaniile electorale sunt din ce în ce mai puțin stimulative și pentru că politicienii aleg adeseori căi indirecte de contact cu cetățenii (mass-media), probabil pentru că acestea sunt mai puțin costisitoare. Cercetările au demonstrat că *"oamenii care au fost contactați cel puțin odată de un candidat au fost mult mai atenți la ceilalți candidați și la evenimentele de campanie electorală prezentate de ziare și televiziune. Pe măsură ce urmăreau aceste evenimente mediatizate oamenii deveneau mai conștienți de diferențele între candidați, ceea ce creștea considerabil probabilitatea ca ei să voteze"*.⁵¹ De fapt problema ar putea să nu fie aceea a unui declin al stimulării ciț aceea a creșterii diversității stimulării pre-

electorale însoțită de o scădere a mijloacelor de întărire interpersonală. Mediile de informare rămân doar simple medii de informare și joacă un rol secundar. Studiile anilor '40 de la Universitatea din Columbia au dovedit că intensitatea convingerilor politice ale indivizilor era strâns legată de omogenitatea politică a grupurilor și asocierilor dintre oameni. În acel timp oamenii aparțineau unor medii sociale mult mai omogene din punct de vedere politic. Prăpastia dintre partide era atât de mare încât cei mai mulți dintre votanți nu aveau prieteni sau apropiați care să aibă convingeri diferite. Tocmai diminuarea acestei similarități politice în interiorul grupurilor primare a dus la scăderea mecanismelor de întărire socială (printre care și normele).⁵² Aceste descoperiri sunt în concordanță cu corolarele prezentate mai sus. Ele sunt confirmate și de unele studii realizate în România.⁵³ Datele empirice probează ipoteza conform căreia eterogenitatea convingerilor politice în grupurile primare duce la scăderea participării electorale pentru aceste grupuri.

Tabel3

Sursă de variație	Grade de libertate	Suma pătratelor	S.P./G.L.	F	Semnificație
Intergrupală	1	7,1214	7,1214	7,241	0,0073
Intragrupală	947	943,2505	0,9960		
Total	948	950,4630			

Tabelul 3 de mai sus prezintă rezultatele analizei de tip one-way ANOVA în care variabila dependentă reprezintă **"omogenitatea opțiunilor politice în grupurile primare"**⁵⁴, iar variabila independentă **"intenția de a participa la vot"** are două categorii (grupurile) construite astfel: prima categorie este reprezentată de cei care au declarat că este foarte probabil și probabil să meargă la vot, iar a doua de cei care au declarat că este puțin probabil că vor vota sau sigur nu vor vota. Diferența dintre grupuri este semnificativă

pentru un nivel de 0.05 (>0.0073).

Mediile variabilei "omogenitate..." sunt următoarele: pentru **grupul de votanți** media este de 0,0426, iar pentru **grupul de nonvotanți** media este de -0,1827. Aceasta înseamnă că cei care sunt înclinați să meargă la vot se află în anturaje (familie, prieteni) în care se acceptă în general aceleași opinii politice și există chiar interinfluență politică, spre deosebire de mediul social al celor care sunt înclinați mai degrabă să nu meargă la vot, care este mai deschis

opțiunilor diferite și cu nivel de interferență mic.

Ce ne spun aceste rezultate? Ele ar putea părea surprinzătoare și chiar sunt cu adevărat surprinzătoare dacă urmărim studiile efectuate de Almond și Verba pe cele 5 națiuni (Statele Unite, Marea Britanie, Germania, Mexic și Italia), studii adunate în celebrul volum *"Civic Culture"*. În esență cei doi autori cercetează printre altele comunicarea politică, structurile partizanatului și distanța psihologică între partide folosind eșantioane reprezentative din populațiile celor 5 țări. Fără prea multe detalii despre instrumentul de cercetare, care pot fi găsite chiar în cartea scrisă de cei doi autori, ne vom focaliza asupra concluziilor relevante pentru studiul nostru. Mai întâi există o siguranță mai mare a implicării vecinilor, familiei, prietenilor și grupurilor de muncă în procesele de comunicare politică în țările cu tradiție democratică (SUA și Marea Britanie) decât în celelalte țări care tocmai ieșiseră din perioade tumultuoase, chiar extrem de dificile pentru destinul lor (fascism, nazism, revoluții etc.)⁵⁵. Pe de altă parte polarizarea politică și antagonismul partidelor majore din aceste țări este mai mare în Italia, Mexic și Germania, dar mai puțin accentuată în Statele Unite și Marea Britanie. Mai mult, în Italia și Mexic grupurile susținătorilor partidelor politice se suprapun cu diferite categorii religioase aflate chiar în conflict. Distanța psihologică dintre partide este estimată cu un fel de "scală Bogardus". Sunt testate reacțiile oamenilor față de situația ipoetică în care fiii/fiicele lor s-ar căsători în afara granițelor aceleiași opțiuni politice. Rezultatele arată că reacții pozitive sau de indiferență s-au înregistrat încă o dată în țările cu democrații stabile, tradiționale, iar reacțiile negative în celelalte trei țări în special în Italia. Citindu-l pe Schattschneider, autorii remarcă faptul că apartenența la diferite grupuri de interese diminuează impactul acestora asupra sistemului politic.

Indivizii pot fi membri ai unor grupuri diferite, iar aceste apartenențe nu sunt politic cumulative, ci adeseori conflictuale, *"astfel încât oamenii tind să își modereze și combine interesele în propriile lor minți pentru a reduce conflictul"*⁵⁶. Astfel ei devin mai toleranți și pot accepta relații cu persoane care au opinii politice contrare. Robert Lane ajunge la concluzia că *"mai degrabă decât apartenența categorică (de clasă, de origine etnică etc.), ceea ce-i face pe oameni să se abțină de la opțiunile politice este conflictul cu privire la problemele controversate, proeminente între apartenențele de grup primare și mai intime"*⁵⁷. Abținerea politică însă este doar unul din mijloacele disponibile persoanelor confruntate cu această situație. Alte soluții pentru reducerea disonanței cognitive pot fi: identificarea cu unul din grupurile conflictuale sau minimizarea problemei controversate. *"În țările catolice europene patternul tinde să fie ideologic cumulativ. Familia biserica, grupul de interese și apartenența de partid tind să coincidă în caracteristicile ideologice sau de partid, și să se întărească una pe cealaltă în efectele lor asupra opiniei"*⁵⁸. Astfel, grupurile exclusiviste întăresc participarea la vot prin impunerea unor norme membrilor lor. Autorii sunt preocupați și de sentimentele, emoțiile pe care cetățenii celor 5 națiuni le trăiesc în momentul alegerilor și campaniei electorale. Ei află că în Statele Unite și Marea Britanie, oamenii trăiesc sentimente de plăcere și satisfacție atunci când merg la urne, pe când în Italia indivizii sunt mai puțin emoționali în timpul campaniilor electorale. În consecință, cercetătorii descoperă patru tipuri de partizani: deschiși, apatici, intensi și parohiali. Partizanul deschis simte satisfacție și plăcere când votează și este indiferent față de căsătoria copiilor cu parteneri având alte opțiuni politice (aceștia se întâlnesc mai mult în democrațiile anglo-saxone). Partizanul intens este preocupat de căsătoria în afara granițelor partidului și este implicat

emoțional în campaniile electorale. Partizanul apatic este indiferent față de căsătoriile interpartinice și campaniile electorale, iar partizanul parohial este neimplicat în viața politică, dar nu admite căsătoriile politice mixte (acesta este mai întâlnit în Italia).

Pentru a concluziona în legătură cu aceste rezultate, ne putem aștepta ca acolo unde criteriul politic acționează discriminatoriu asupra grupurilor primare (familie, grupuri religioase, etnice etc.) rata participării la vot să fie mai mare decât în țările unde toleranța politică este mai mare, unde sistemul politic integrează structurile primare difuze în structurile politice diferențiate (acestea sunt, evident, conform autorilor, democrațiile stabile și eficiente). Cifrele oficiale confirmă aceste ipoteze. În Italia rata participării la alegeri este de 90% (de câteva decade se păstrează în jurul cifrei de 90%⁵⁹), în vreme ce în Statele Unite și Marea Britanie participarea este de 53%, respectiv 76% (conform datelor de la alegerile din perioada anului 1983).⁶⁰ Să nu uităm că Statele Unite și Marea Britanie sunt modele de democrație (Germania are și ea o rată de 87% conform acelorași date).

Iată deci că nu există o relație pozitivă între democrație și rata participării la vot. Dimpotrivă s-ar putea spune că relația este negativă. În țările în care intoleranța politică suprapusă peste conflicte religioase, etnice sau interregionale și în care există grupuri de interese exclusiviste, rata participării la urne este mai mare. De ce? Pentru că criteriul opțiunii politice are o pondere mare în asocierile între indivizi, care se fac mai mult pe bazele apartenenței la aceste grupuri antagoniste. Să nu confundăm însă cauza cu simptomul și să tragem concluzia că România, de exemplu, are o democrație autentică din moment ce rata participării la ultimele alegeri locale abia a depășit 50%. În primul rând, condiționarea nu este univocă între viața socială și sistemul politic. Există o influență mare și reciproc. În al doilea rând,

cauzele participării/ neparticipării sunt multiple.

Pentru a înțelege mai bine relația dintre civism, democrație, pe de o parte, și participarea la vot, pe de altă parte, ar trebui să studiem un alt exemplu, un studiu mult mai aprofundat, ale cărui concluzii sunt bogate în semnificații și pentru situația României. Robert Putnam cercetează contextul democrației italiene și tradițiile societății civile căutând în același timp diferențele regionale care există din această perspectivă. Autorul își declară de la început scepticismul față de măsurarea participării politice printr-un indicator ca rata participării la vot în cazul Italiei, deoarece aici modul de organizare al partidelor influențează în mod evident participarea la urne a indivizilor care nu sunt nici pe de parte motivați de sentimente civice într-o asemenea acțiune. În plus rețelele patron-client sunt extrem de răspândite în unele zone ale țării (mai ales în sud), ceea ce adaugă o varietate mai largă de motivații participării. Pentru a pune în evidență aceste diferențe, cercetătorii fac distincția între a vota într-un referendum legat de o problemă arzătoare și controversată a comunității sau a țării (legalizarea avorturilor, legalizarea divorțurilor etc.). La aceste referendumuri rata participării este mai scăzută decât la alegeri, deoarece cei care folosesc votul ca pe un mijloc de schimb sunt mai puțin motivați de exemplu să se pronunțe într-o problemă majoră a comunității, lucru care nu aduce beneficii imediate, palpabile.⁶¹ Participarea la referendum este deci o mai bună măsură a participării politice.⁶² Totuși, o anumită practică politică în Italia oferă câteva informații semnificative pentru relația dintre civism și participarea la vot. Atunci când oamenii votează pentru un partid, pentru reprezentarea în forurile locale sau naționale, ei au posibilitatea să aleagă și o anumită persoană propusă de acel partid, ceea ce permite politicienilor, partidelor să cumpere la modul propriu voturile cetă-

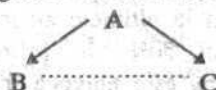
tenilor.⁶³ Acest "vot de preferință" este exercitat de o minoritate și mai ales în acele zone în care există relația patron-client. Corelația între acest vot de preferință și participarea la referendumuri este negativă, așa cum arată datele obținute de cercetători.⁶⁴ În regiunile în care simțul civic al locuitorilor este scăzut apar mai des fenomene de clientelism politic⁶⁵, de voturi de preferință și mai puțin rate ridicate ale participării la referendum. Chiar dacă în cazul participării la alegeri rata este mai ridicată în regiunile cu civism⁶⁶ scăzut, participarea politică diferă nu numai cantitativ, ci mai ales calitativ. Alte concluzii se referă la contactele directe dintre politicieni sau oficiali din administrația locală și cetățeni. Acestea sunt mult mai dese în zonele cu un civism scăzut mai ales pentru că aici oamenii se angajează în diverse "schimburi" cu oficialitățile pentru a obține anumite avantaje personale. Situația pare a fi în bună măsură asemănătoare în România. Într-o carte recent apărută, Vladimir Pasti⁶⁷ descrie fapte care amintesc de cercetarea lui Putnam. Imediat după Revoluție, mai întâi partidele coaliției guvernamentale, dar apoi și celelalte partide, au cooptat în funcțiile administrative propria clientelă politică. Același autor vorbește de procesul de "pedeserizare" a întreprinderilor care a început la un moment dat și care nu se referă numai la PDSR, ci și la celelalte partide. Cooptarea directorilor marilor întreprinderi de stat de către partidele aflate la guvernare a fost un pas important în întărirea structurilor politice piramidale în teritoriu. Întreprinderile de stat au fost și sunt adevărate familii în care se manifestă un înalt grad de paternalism. Multe din voturile pe care partidele le obțin se bazează pe aceste relații de dependență ierarhică. Directorii sau tehnocrații cu funcții din întreprinderi sunt adevărați lideri de control (modelul lui Coleman, care presupunea existența unor variate resurse deținute de actori ce fac posibilă

aparția unor norme ale participării, captează și fenomenul de clientelism politic), care pot sancționa lipsa de participare în cazul în care aceasta poate fi monitorizată cu ușurință. Ei recurg însă la schimburi anticipate și propun clienților imaginea consecințelor care sancționează. Prezentând partidul care i-a cooptat ca fiind cel ce controlează de exemplu stabilitatea (a locului de muncă, a salariilor etc.) ei pot obține în schimb voturile clienților (dacă aceștia nu le dau ei riscă să se confrunte cu o situație în care status-quo-ul scapă de sub control, iar schimbarea sancționează). Într-o țară în care teama de șomaj și de sărăcie este încă prezentă, controlul stabilității este o resursă importantă în negocierea politică clientelistă. Clientelismul poate deci să conducă la creșterea participării politice, însă peste o anumită limită el este profund disfuncțional pentru o democrație.

"Responsabilitatea" individului

Un experiment interesant realizat de doi cercetători americani, Quattrone și Tversky aruncă o nouă lumină asupra cauzelor participării la vot. Sau cel puțin în aparență. Ipoteza confirmată este aceea că acțiunea proprie de a vota a individului este pentru acesta diagnosticul participării celorlalți care gîndesc asemănător cu el. Dacă individul votează pentru candidatul preferat atunci și ceilalți susținători ai aceluiași candidat vor vota și deci va fi obținut rezultatul dorit.

Într-un context mai general oamenii iau diagnosticul drept cauză și acționează în virtutea credinței că alegerea acțiunii-diagnostic va modifica rezultatul final.

A=toți suporterii partidului pe care îl susțin votează

B=eu votez pentru partidul preferat, pentru că toți suporterii care gîndesc ca și mine votează

C=partidul pe care îl susținem cîștigă

Pe scurt votul propriu este considerat de individ o cauză a victoriei partidului preferat deoarece faptul că el merge la vot este un semn că toți cei care susțin acest partid merg la vot.

Autorii cred că anumite mecanisme de auto-înșelare (*self-deceiving*) intervin în acest caz, dar probabil că experimentatorii înșiși se auto-înșală. Să urmărim pe scurt condițiile experimentului. Subiecților li se cere acceptarea situației ipotetice în care ei sunt cetățeni ai unei țări fictive și trebuie să voteze pentru două partide importante α și β . În fapt li se spune că ei sunt susținătorii partidului α , care promovează pacea și prosperitate (spre deosebire de β , care favorizează impulsurile războinice). Jumătate dintre ei află că partidele diferă prin numărul de susținători, iar la alegeri nehotărîții se vor distribui în mod egal între α și β . Victoria depinde de participarea la urne din cadrul fiecărui partid (Teoria 1). Cealaltă jumătate știe că suporterii partidelor vor vota în aceeași măsură, iar nehotărîții se vor împărți inegal între α și β , hotărînd astfel victoria unuia din partide α sau β (Teoria 2). Subiecții au fost ulterior întrebați dacă vor vota și ce șanse acordă partidului pe care îl susțin, α , dacă votează/nu votează.⁶⁸

Concluziile experimentului: cei cărora li s-a prezentat teoria 1, sunt mai înclinați decît cei cărora li s-a prezentat teoria 2 să voteze. Șansele partidului sunt evaluate ca fiind considerabil mai mari în cazul în care subiecții cărora li s-a prezentat teoria 1 votează. De aici concluzia finală a cercetării: oamenii iau drept cauză un diagnostic (concluzia a fost confirmată și de alt experiment realizat de aceiași autori). Nu ne îndoiim că această teorie poate fi adevărată, numai că modelele anterior discutate precum și anumite condiții experimentale ne îndreptătesc să

credem că interpretarea rezultatelor este mai degrabă alta. Indivizii votează pentru un anumit partid atunci cînd li se spune că participarea la vot decide cîștigătorul. Ei supraestimează efectul votului lor asupra șanselor partidului preferat de a cîștiga pentru că au anumite așteptări legitime față de cei care gîndesc la fel (au aceleași simpatii). Astfel se creează premisele unei norme tacite care decurge mai ales din specificarea programului partidului pe care subiecții trebuie să îl susțină: este dezirabil să susții pacea și prosperitatea. Dacă participarea decide victoria unui partid sau altul, dacă nu particip și partidul pierde s-ar putea să fie afectate pacea și prosperitatea, consecință care mă va sancționa ulterior (îmi voi reproșa faptul că nu am mers la vot). De asemenea, cred că șansele partidului preferat cresc în urma votului meu pentru că mă aștept ca toți cei care vor pace și prosperitate și simpatizează același partid să meargă la vot.

Experimentul confirmă mai degrabă ipotezele prezentate mai înainte legate de emergența normelor participării. Condițiile de apariție a unei asemenea norme implică anumite așteptări față de cei care susțin pacea și prosperitatea. Este interesant cum o normă exterioară participării se poate constitui într-o premisă pentru o normă a participării (sau poate chiar să o înlocuiască). De fapt experimentul aruncă o lumină nouă asupra fenomenului absenteismului electoral. În primul rînd, o normă universal acceptată într-o colectivitate sau un grup se constituie în substitut al unei norme a participării (dacă acea normă este asociată unui partid sau candidat pe care oamenii îl preferă). În al doilea rînd, există nu doar sancțiuni legate în mod particular de acea normă (oamenii ar putea dezaproba pe cei care au atitudini belicoase), dar și consecințe indezirabile care sancționează individul ce se abate de la normă (în aceeași măsură ca și pe ceilalți). Este cazul liderilor care controlează stabilitatea de care vorbeam

mai sus. Dacă directorul unei întreprinderi își convinge subordonații (și reușește să facă acest lucru datorită paternalismului) că există o asociere între un partid și păstrarea locului de muncă (iar șomajul este indezirabil ca o reminiscență a unei norme totalitariste indusă), atunci nu numai că angajații întreprinderii vor opta pentru acel partid, dar dacă nu vor merge la vot ar putea fi sancționați conform normei de către consecințele neparticipării. De fapt problema se reduce la asumarea riscului: dacă sunt șanse cât de mici ca o acțiune să producă o catastrofă (pierderea de sub control a stabilității), atunci nimeni nu își va asuma riscul întreprinderii acelei acțiuni.

Teoriile mai radicale consideră că modelele explicative socio-psihologice confundă cauza cu efectul. Aceste modele mută accentul de la sistem la individ, iar caracteristicile socio-demografice sau psihologice ale acestuia sunt singurele care pot da seama de intenția de a merge sau a nu merge la vot. Se spune îndeobște că persoanele cu un nivel de educație scăzut, categoriile de vîrstă extreme sau categoriile defavorizate (cu venituri mici, cu slujbe nesigure) sunt mai predispuse absenteismului electoral. *"Oamenii cu nivel de instrucție scăzut participă mai puțin la alegeri, deoarece sistemul tinde să îi izoleze și nu pentru că educația scăzută este un impediment inherent participării. Apatia și lipsa participării politice sunt consecințe, și nu cauze, ale structurii partidelor și culturii politice, susținute de barierele legale și procedurale ale participării electorale".*⁶⁹ Faptul că există o tendință a sistemului politic de a izola indivizii sau grupurile defavorizate este o problemă care depășește cadrul acestei lucrări și pe care în general teoreticienii "de stînga" o promovează cu suficiente argumente. Faptul că barierele legale și instituționale produc apatie și lipsă de participare electorală este validat de unul din modelele matematice mai sus prezentate (James Morrow), care susține

ipoteza că obstacolele mici sunt suficiente pentru a favoriza absenteismul chiar acolo unde beneficiile așteptate ce decurg din rezultatul alegerilor sunt mari. Ar putea fi adevărat că aceste obstacole au un impact mai mare la persoanele cu nivel de educație scăzut sau într-un fel sau altul marginalizate de societate.

Un model al participării în România. Aplicație

*"Abstentionismul electoral este, într-o măsură sau alta, o afecțiune de care suferă aproape toate democrațiile contemporane. Cronicizată în Occident, ea pare să contamineze și Europa de Est, în tranziție spre democrație. Fenomenul e similar, cauzele lui, nu. În Apus, abstentionismul decurge din funcționarea democrației, în răsărit precede instituirea ei."*⁷⁰ Această afirmație este într-o oarecare măsură îndreptățită. Nu trebuie să uităm că România se află într-o situație specială, iar modelele explicative care sunt valabile pentru democrațiile occidentale ar putea să nu funcționeze în cadrul noilor democrații. Ieșită din perioada tulbură a totalitarismului comunist, cînd participarea politică desemna o situație mai mult formală și puternic controlată de instituțiile totalitare, România ca și celelalte foste țări comuniste din Est încearcă de mai bine de 6 ani să contruiască instituții democratice autentice. În plus tranziția plină de dificultăți spre o economie reglementată de mecanismele pieței nu poate fi tratată ca o traiectorie separată de procesul de democratizare.

Perioada comunistă a încurajat acea duplicitate a individului, de care atît de mulți autori vorbesc astăzi. Participarea era formală, deși puternic încurajată de ideologia oficială. Aceasta pentru că pronunțarea despre politica regimului era îngîrădită de restricțiile impuse libertății de expresie. Nu se puteau lua poziții fățișe în

scris sau verbal față de anumite practici curente dacă acestea nu aveau un caracter laudativ și apologetic. Criticile erau descurajate de poliția politică ce controla atât sfera publică cât și cea privată a existenței oamenilor (ori poate doar de fantoma acestei atotputernice Securități, care bîntuia în obsesiile fiecărui individ). Cu atât mai puțin se puneau problema exprimării prin decizie colectivă. Referendumurile organizate erau singurele modalități, formale evident, prin care cetățenii puteau să își exprime adeziunea față de probleme adeseori generale și pentru care nu era necesară o consultare a populației (bineînțeles că orice referendum pornea de la premisa că voturile finale trebuie să fie în proporție de 99,99% "pentru", organizarea și măsurile speciale fiind hotărîtoare în acest sens). Participarea era obligatorie, și pentru a nu exista surprize, indivizii votau deseori în incinta locului de muncă sau școlii, chiar în timpul programului. Aceasta era una din măsurile care asigurau participare și voturi "pro" în proporție de 100%, dat fiind că marile întreprinderi de stat, școlile, liceele erau adevărate fortărețe ale ideologiei comuniste care controlau și izolau comportamentele deviante în raport cu doctrina oficială.

Comunicarea politică era îndobște extrem de redusă, ea fiind permisă numai în cadre oficiale (ședințe, mitinguri etc.) în care fluxul discuțiilor era atent și minuțios reglementat atât sub raportul formulelor de adresare (adevărate sloganiuri) cât și sub raportul conținutului (sensurile elogioase, laudative, hiperbolice erau puternic încurajate). E adevărat că tot în această perioadă s-a creat folclorul bancurilor și ironiilor politice, dar interdicția lor în spațiul public, precum și neîncrederea care submina cercurile private (teamă de informatori și delațiune) limita substanțial circulația acestui folclor popular. În aceste condiții apăreau norme ale non-participării. Cetățeanul se retrăgea din spațiul politic totalitar, devenind su-

biect pasiv al politicilor guvernamentale. Părinții își instruiau copiii în spiritul neimplicării și cenzurii expresiei politice, prietenii erau îngrijorați de soarta celui care comitea acte de disidență și mai ales de soarta proprie, etc.

Plecînd de la aceste date inițiale, era greu de închipuit că procesul democratizării, care a început imediat după prăbușirea regimului comunist după 1989 se va încheia peste noapte. Mai întîi trebuiau construite instituțiile politice democratice, lucru care a fost probabil ușor realizabil, însă insuficient. Pentru a anima viața politică și a stimula implicarea cetățeanului, după o perioadă neagră de dictatură, era nevoie de construirea încrederii, atât încrederea interpersoanlă, cât și încrederea în instituții. Încrederea în instituții era crucială pentru participarea la jocul democratic, deoarece regulile și garanții respectării lor sunt elemente fundamentale în orice joc. Un joc nu se definește doar prin regulile lui, ci și prin utilitate. Democrația politică este un joc care are implicații asupra vieților tuturor. Dar în măsura în care actorii, participanții nu realizează aceste implicații, nu mai există un interes pentru joc, iar indivizii tind să se distanțeze de spațiul politic.

În acest sens am considerat că încrederea în instituțiile politice precum și interesul față de politică sunt doi predictorii importanți ai participării la alegeri, pentru cazul României. În plus mai există un predictor pe care l-am numit "normativism", conectat cu dimensiunea socială a votului. Am văzut că rata participării este determinată de posibilitatea apartinței unei norme conjunctive. Pentru ca acest lucru să se întîmple trebuie să se creeze o stare în care indivizii dintr-un grup sau colectivitate să conștientizeze externalitățile negative ale unei acțiuni (a vota a nu vota). Mai trebuie să existe capitalul social care să confere eficiență sancțiunilor atașate normei. Am arătat mai devreme că normele participării pot să nu

apară imediat, într-un vid normativ. Există o experiență a complianței, o internalizare a normei supunerii față de norme, precum și filosofii sociale alternative (bazate pe norme) la care indivizii aderă. Sigur că imediat după 1989 ne confruntăm cu pericolul efectelor de întărire a normelor non-participării, a căror geneză o descoperim în perioada totalitaristă. Numai că la puțin timp după revoluție spațiul politic s-a scindat, controversile legate de evenimentele care au produs schimbarea au apărut pretutindeni, "colaboraționismul" a constituit și el o temă a dezbaterilor publice, în așa fel încât a apărut o stare de instabilitate. Reformele care urmau au fost și ele criterii de diferențiere între partidele politice, iar tipurile sociale încep să se întindă pe un continuum între conservatori și reformatori. Puțini puteau rămâne indiferenți față de aceste subiecte controversate. Problema se pune dacă și nu în ce măsură oamenii adoptau o poziție politică sau alta. Dar gradul în care aceste filosofii sociale erau întărite de capitalul social dintr-o comunitate sau colectivitate (prin norme), este și o măsură a participării electorale. "Normativismul" poate fi un indicator al acestei întăririi.

Să verificăm acest model cu ajutorul datelor empirice. Menționăm că alți predictorii importanți ai participării la vot, așa cum au arătat și alte studii, sunt capitalul uman al indivizilor și vârsta ca resursă biologică.

Pentru a verifica dacă acești predictorii enumerați mai sus diferențiază între "votanți" și "non-votanți", vom folosi procedeul statistic denumit **analiză de discriminare**. Mai întâi să specificăm modul în care au fost construite variabilele.¹¹

Predictori:

- "Încredere în instituții" = construit ca IOPD (indice al opiniei dominante¹²) din variabilele referitoare la încrederea în Parlament, Guvern, Președinție, Autoritățile locale, Justiție, Poliție, S.R.I. (măsurate pe o scală în patru puncte) (incrinst).

- "Interes față de politică" = construit ca scor factorial între variabilele care măsoară interesul oamenilor față de politică și preferința față de emisiunile politice de la televiziune sau radio (scale în 4, respectiv 5 puncte) (intpol).

- "Normativism" = construit ca IOPD între variabilele referitoare la opțiunea pentru a se călăuzi după ce fac alții, după obișnuință, pentru ceea ce este obișnuit (vs. nou), părerea față de cheia reușitei în viață: "să mergi pe drumul cunoscut" vs. "să mergi pe drumuri noi nesigure".

- "Capital uman" = scor factorial între educația tatălui, a mamei și educația proprie¹³ (capuman).

- "Vîrstă" = vîrstă declarată în ani împliniți a subiecților

Variabilă de grupare:

- "Nonvot" = variabilă dihotomică fictivă cu două categorii: cei care declară că votează cu un partid, oricare ar fi el, și cei care declară că nu votează. A fost eliminată categoria analitică "nehotărîți".

Analiza one-way ANOVA ne arată că cei cinci predictorii discriminează cele două categorii "votanți" și "non-votanți" (nivelul de semnificație ales 0.05, semnificația lui F pentru cei cinci predictorii variază între 0 și 0,022). Rezultatele cazurilor prezise sunt următoarele:

Tabel 4

Valori observate	Valori prezise	
	votanți	nonvotanți
votanți	65,6%	34,4%
nonvotanți	26,9%	73,6%

În total modelul prezice corect 66,7% din cazuri, ceea ce reprezintă o rată satisfăcătoare. Important de remarcat este faptul că (așa cum se vede și din Tabelul 4) modelul prezice mai bine cazurile de nonvotanți decît cazurile "votanților".

Importanța predictorilor dată de corelațiile între variabile și funcția de discriminare arată că ordinea este următoarea: interes față de politică, încredere în

instituții, normativism, capital uman și vîrstă. De fapt rezultatul este consistent cu ordinea prioritară: mai întâi trebuie să existe interesul față de joc, apoi încrederea în garanții respectării regulilor și apoi să poată fi stimulată participarea.

Relațiile dintre predictorii și variabila de grupare sunt următoarele: normativismul, încrederea în instituții, interesul față de politică se află într-o relație pozitivă cu intenția de a merge la vot. Vîrsta și capitalul uman sunt relaționați negativ cu această intenție. (tinerii și cei instruiți sunt mai predispuși să nu voteze)

Am pierdut din vedere însă o categorie importantă (aproximativ 300 de persoane din eșantion), cea a nehotărîților. Categoria nehotărîților din întrebarea referitoare la intenția de vot are relevanță doar pentru perioadele pre-electorale. În realitate nu putem ști nici opțiunea acestor

"nehotărîți" și nici măcar dacă ei vor merge sau nu la vot. Nu ne propunem să inventariem motivele pentru care "nehotărîții" se declară ca atare, deși ar fi important de subliniat că ele sunt foarte diverse: pot fi chiar într-o stare de incertitudine, pot să disimuleze o opțiune extremă, le poate fi teamă să-și exprime opinia în fața unui străin, investigatorul etc. Cert e că mulți dintre ei disimulează starea celor care declară deschis că nu vor merge la vot. Probabil nu ar fi lipsit de interes să putem prezice viitorul comportament și eventual tipuri de "nehotărîți" în raport cu intenția de vot. Pentru aceasta vom folosi predictorii rezultați din analiza de discriminare ca variabile de diferențiere grupală (analiza cluster ar fi cea mai indicată).

Iată care sunt centrii finali ai grupărilor așa cum reiese din analiza cluster cu initializarea numărului de categorii (*K-means cluster*)²⁴:

Tabel 5

	intpol	incrinst ⁷⁵	normativ*	capuman	vîrstă*
Grupul 1	-0,75	-0,72	-0,26	-0,60	0,12
Grupul 2	0,10	0,39	0,38	1,02	-0,005
Grupul 3	-0,80	-0,04	-0,99	-0,44	0,90
Grupul 4	0,73	0,23	0,46	-0,72	-0,89

Toate variabilele discriminează cele patru categorii așa cum arată analiza one-way ANOVA de mai jos (nivelul de semnificație ales ca prag este 0,05):

Tabel 6

	F	semnificație
		F
intpol	125,26	0
incrinst*	25,43	0
normativ*	50,98	0
capuman	94,39	0
vîrstă*	104,67	0

Din cele 304 cazuri au intrat în analiză 267, datorită cazurilor eliminate. Din aceste 267 de cazuri am calculat procentele pentru volumul fiecărei grupări:

Tabel 7

Grupul	Procent din totalul cazurilor analizate
1	26%
2	16%
3	19%
4	39%

Din tabelul 5, folosind relațiile dintre predictorii și variabila de grupare de la analiza de discriminare, putem anticipa următoarele: grupurile 1 și 3 sunt formate din indivizi care probabil sunt mai înclinați să nu meargă la vot în vreme ce grupurile 2 și 4 sunt grupuri de indivizi mai înclinați să voteze la viitoarele alegeri (am formulat aceste ipoteze folosind ca și criteriu de

diferențiere semnele centrilor de grupare +/-). Analiza de contingentă între variabila "apartenența la grup" (scor cluster) și variabila "scor de discriminare" probează aceste observații (valorile reziduale ajustate sunt semnificative în sensul indicat prin studierea centrelor de grupare).

Avem deci patru tipuri de nehotărâți:

Tipul 1: "Contestatarii complianți" nu acceptă jocul și nici regulile acestuia deoarece nu au încredere în cei care le garantează. Au un grad mare de normativism ceea ce poate să însemne că era mai dezirabil pentru ei să declare că nu sunt hotărâți; nu se știe însă dacă normativismul îi va aduce la urne (cel mai probabil, nu). Sunt tineri și au un nivel de educație ridicat.

Tipul 2: "Hotărâții"⁶ au scoruri ridicate pentru toți predictorii în afară de capitalul uman, ceva mai scăzut, probabil mai aproape de medie. Este destul de sigur că vor vota. De altfel, analiza de contingentă arată că un număr mare din aceștia sunt în categoria prezisă de "votanți". Declarând că sunt nehotărâți ar putea să își mascheze o anumită opțiune extremă sau "social indezirabilă". Sunt oameni de vîrstă medie, cu un capital educațional modest. Experiența i-a învățat probabil că este mai bine să își tîie opiniile politice pentru tine.

Tipul 3: "Contestatarii radicali" nu au încredere în instituții și nici nu sunt interesați de politică. Sunt liberi de orice constrîngerii ale participării și probabil că nici măcar nu conștientizează mediul social în care trăiesc (omogen sau eterogen politic). Este probabil o întîmplare că nu declară intenția de a nu vota, și aceasta se datorează fie interesului scăzut pe care îl provoacă discuția cu operatorul de interviu, fie altor motive obscure fără legătură cu politica.

Tipul 4: "Spectatorii" sunt caracterizați de un interes scăzut față de spectacolul politic, dar au un grad mare de normativism, ceea ce ar putea explica și încrederea

în garanții regulilor jocului. Probabil sunt extrem de submisivi și acceptă instituțiile ca pe niște entități supraindividuale. Au încredere în regulile jocului pentru că vin de "sus", dar sunt puțin interesați de joc, pe care preferă să îl privească pasivi. Votează în virtutea "inerției sociale" și nu se simt parte din acest scenariu democratic. Sunt persoane în vîrstă și cu resurse educaționale sărace și s-ar putea ca într-adevăr să aibă un grad ridicat de incertitudine legat de opțiunea lor. Poate că în ultimul moment vor încerca să își reducă incertitudinea ștampilînd buletinele de vot în două locuri. Cei mai mulți dintre nehotărâți fac parte din ultima categorie ("spectatorii"), urmați de contestatarii complianți. Categoria cea mai puțin numeroasă o constituie "hotărâții", ceea ce ar fi putut fi de așteptat.

În loc de concluzii

- Votul nu este un act de alegere privată și orice tentativă de a folosi tiparele raționalității individuale pentru a explica participarea la vot eșuează în paradoxuri.
- Participarea la vot nu apare într-un vid temporal. Anumite așteptări și convingeri pot fi induse în rîndul alegătorilor fără ca acestea să fie încercări de manipulare, ci doar modalități de a reduce incertitudinea.
- Pierderea dimensiunii sociale a votului conduce la speculații teoretice care au consecințe suprinzătoare. Trebuie să admitem că votul democratic este o alegere colectivă, că indivizii sunt interdependenți, interconexați în rețele sociale cu rol determinant în stimularea participării.
- Normele participării electorale nu apar într-un vid normativ. Există o relație între indivizi și entitățile pe care ei le aleg, așa încît diferite filosofii sociale alternative se pot constitui ele însele în norme ale participării, dacă sunt asociate cu programele partidelor sau candidaților.
- Relația dintre democrație și participarea

la vot este mai complexă decât s-ar putea crede la nivelul simțului comun. Este clar că nu există o corelație pozitivă între cele două, dar nici negativă. Dimensiunea civică și socială ne obligă să nuanțăm considerabil raportul dintre democrație și disponibilitatea de a vota.

- În noile democrații (cazul României),

predictorii participării la jocul electoral se referă la acceptarea utilității jocului, încrederea în garanții regulilor de joc și normativism, înțeles ca o prelungire a mediului normativ care trebuie să stimuleze participarea în general pentru a produce un bun colectiv.

Note și bibliografie:

1. Poți să decizi să mergi la vot, pentru că ești un bun cetățean, să analizezi ofertele disponibile și să constatăi că nici una nu este satisfăcătoare. În acest caz poți să revii asupra deciziei de a merge la vot sau poți să mergi efectiv la vot și să încalci intenționat regula opțiunii valide (unicitatea opțiunii exprimate). Dincolo de nivelul deciziei nu poți să exprimi o opțiune care să fie luată în calcul de mecanismul oficial al agregării matematice fără a merge la vot.
2. Spunem "înainte chiar de a fi expresia unei alegeri", deoarece regulile se stabilesc înaintea desfășurării jocului, și aceasta nu este o regulă ci un truism. Dar în ce privește stabilitatea regulilor în timpul desfășurării jocului, se pot imagina desigur jocuri de alegere socială în care setul de reguli să fie modificat după o anumită regulă, haotic sau după o anumită stare naturală. Votul însă este un joc nesponsant, în sensul că trebuie să existe cel puțin o regulă care să fie acceptată de toți participanții.
3. Dumitru Sandu, *Sociologia tranziției. Valori și tipuri sociale în România*, Ed. Staff, 1996, p.130.
4. Samuel L. Popkin, *The Reasoning Voter*, The University of Chicago Press, 1991, p.10.
5. Jon Elster (ed.), *Multiple Selves*, 1988, p.26.
6. Frances Fox Piven & Richard A. Cloward, *Why Americans don't Vote*, Pantheon Books, 1988, p.xii.
7. Schattschneider, apud Piven & Cloward, p.97.
8. Piven & Cloward, *ibid.*, p.3.
9. În acest caz Δp reprezintă incrementul cu care se modifică probabilitatea de apariție a evenimentului așteptat (victoria candidatului preferat) dacă individul participă la vot.
10. E greu de imaginat un individ care să nu autoestimeze costuri oricât de mici ale mersului la vot. De asemenea trebuie să existe și beneficii pozitive legate de actul votării și rezultatul preferat.
11. Interesant este faptul că deși indivizii pot intuit și singuri esența acestui paradox, și anume aceea că probabilitatea ca un singur individ să influențeze rezultatul unor alegeri este foarte mică, ceea ce ar trebui să îi demotiveze să participe la vot, există încă un fapt greu de intuit și pe care Condorcet l-a semnalat: preferințe individuale consistente pot produce, aplicând regula majorității, alegeri sociale inconsistente. Cu siguranță că dacă ar putea fi introdus și acest efect în model ar fi greu de găsit motive care să contrapondeze neparticiparea. Din fericire nu toate paradoxurile oamenilor de știință sunt fie

ușor de intuit, fie ușor de popularizat.

12. Numai că politicienii preferă mai degrabă să cheltuiască aceste sume de bani pentru campania publicitară, decât pentru a face oamenii să meargă la vot. Ceea ce este într-un fel rațional din partea lor, atîta timp cît venirea unui individ la vot nu constituie o garanție a direcției celui vot.
13. James S. Coleman, **Foundations of Social Theory**, The Belknap Press of Harvard University Press, 1990, p.289.
14. James Morrow, **Games Theory**, suport de curs, Ann Arbor, Michigan, 1993, p.74.
15. Coleman, *op.cit.*, p.290.
16. Morrow, *op.cit.*, p.375-380.
17. Pe scurt, autorul pleacă de la simularea unor alegeri cu doi candidați. Fiecare votant poate prefera unul din cei doi candidați cu o probabilitate egală, deci $1/2$. Aceste probabilități egale reprezintă ceea ce poate presupune cineva despre votul celorlalți. Beneficiul a fost considerat 1 ca o convenție, iar el reprezintă beneficiul unui actor în cazul în care câștigă candidatul său preferat. Costurile votului au fost considerate relativ la beneficiul așteptat, și ele au valori între 0 și 1. Ca referință a fost luat costul individului indiferent între a vota și a nu vota, astfel încît costurile celor care votează sau care nu votează pot fi derivate prin inegalitate față de acest cost limită. A mai fost luată în considerare posibilitatea balotajului, atribuind probabilități egale pentru stabilirea unuia din cei doi candidați. Calculîndu-se apoi utilitățile așteptate în raport cu rezultatul alegerilor pentru cazurile în care individul votează sau nu votează, s-a ajuns la formula simplificată de mai sus. Modelul captează, așa cum putem observa, noi condiții, ceea ce îl apropie mai mult de realitate.
18. Morrow, *ibid.*, p.381.
19. Un caz inspirat din realitățile electorale ale României este suficient pentru exemplificare: studenții sunt nevoiți să voteze în localitățile în care au domiciliul stabil. Chiar dacă toate costurile deplasării sunt acoperite de organizatori, distanțele pînă la secțiile de votare pot fi enorme. Probabil că dacă am studia rata participării la această categorie am constata că este extrem de scăzută.
20. Al doilea model, așa cum am văzut, încearcă să înglobeze percepțiile celorlalți asupra acțiunii unui individ oarecare plecînd de la o stare de maximă incertitudine: probabilitatea ca cineva să aleagă un candidat din doi este $1/2$. Dar oare nu cumva tocmai această conștiință a preferințelor celorlalți diferențiază electoratul, atribuind poziții de vizibilitate indivizilor în diferite rețele și grupuri?
21. Corect ar fi să spunem că probabilitatea impactului votului individual asupra rezultatului final estimat în urma sondajelor de opinie mărește considerabil șansele ca aceasta să depășească raportul dintre beneficii și costuri, conform relației care conduce la paradoxul votantului.
22. Mai multe detalii despre această cercetare în articolul "Public Relations to Polling News During the 1988 Presidential Election Campaign" din lucrarea **Polling and Presidential Electoral Coverage**, editori: Paul J.Lavarakas, Jack K. Holley, Sage Publications, 1991. Amănunte despre metodologie în cîteva cuvinte: eșantion de 1103 persoane, cercetare panel în două valuri, înainte de alegeri cu 5 săptămîni. După trei săptămîni după alegeri 940 de persoane au fost re-intervievate. În primul val, în afară de multe întrebări legate de încrederea și interesul față de sondaje, intenția de vot, etc.subiecților, împărțiți în două grupuri, le-au fost/nu le-au fost prezentate rezultatele ultimilor sondaje referitoare la alegerile prezidențiale.

23. Lavrakas&Holley, *op.cit.*, p.174
24. Sondajul a fost realizat de Grupul de Investigare Socială a Opiniei (GISO) la începutul lunii martie 1996 pe un eșantion național probabilist de 1121 de persoane cu vârste cuprinse între 17 și 21 de ani. marja de eroare este de $\pm 3\%$, cu o probabilitate de 0,95. Coordonator: Sebastian Lăzăroi
25. "CDR" aici este o agregare a CDR ca atare și componentele sale care au apărut separat datorită întrebării deschise care a fost pusă. O asemenea agregare este justificată pentru ceea ce vrem să ilustrăm.
26. V.R.A. este "valoarea reziduală ajustată", care oferă informații despre existența unei relații între două categorii ale unor variabile. Pentru valori mai mari/măi mici decît +1,96/-1,96 se poate considera că există o asociere semnificativă între cele două categorii.
27. Sursă "Public Opinion Barometer conducted by: The Institute for Quality of Life", March, 1996.
28. Literatura de specialitate face distincție între acele evenimente sau acțiuni care au consecințe doar pentru cei care le controlează, și evenimente/acțiuni care au consecințe externe (externalități) pentru actori care nu au control asupra lor. Coleman, *op.cit.*, p.249
29. Coleman, *ibid.*, p.291
30. Acest fenomen este deja clasic în științele sociale (cunoscut în sociologia americană sub numele de "«free-rider» paradox") și într-o formă generală este enunțat ca un paradox: dacă un grup este interesat de atingerea unui obiectiv cu rezultate pozitive pentru toți membrii grupului, iar pentru a atinge acest obiectiv este nevoie de o acțiune comună, participarea individuală într-o acțiune comună fiind costisitoare, atunci pentru nimeni nu va fi rațional să participe la acea acțiune.
31. Coleman, *ibid.*, p.291.
32. Coleman, *ibid.*, p.292.
33. Explicația ar fi aceea că în a doua egalitate, în cazul în care grupurile dispun de același capital social, mărimea lui r_k nu depinde de capitalul social, deci este mai mare pentru persoanele cu status ridicat decît pentru persoanele cu status scăzut. În condițiile în care și valoarea lui $x_{n+1,k}r_k$ este aceeași pentru cele două grupuri, statusul mai ridicat poate menține inegalitatea (adică poate permite unui individ cu putere să se sustragă sancțiunilor și să nu voteze), pe cînd statusul scăzut poate răsturna inegalitatea și deci nu poate permite persoanelor lipsite de putere să lipsească de la urne.
34. Deși modelul celălalt prezicea că votantii PDSR și cei ai CDR au ceva în comun, dorința de a merge la vot, exemplul pe care l-am ales este valabil pentru București. Aici CDR are un avans în sondaje față de PDSR. Deci nu ne puteam aștepta ca modelul anterior prezentat să fie testat prin aceste date.
35. Sondajul a fost realizat de Grupul de Investigare Socială a Opiniei înaintea alegerilor locale din București, în luna aprilie, pe un eșantion de 600 de persoane. Marjă de eroare de 4%. Coordonator: Sebastian Lăzăroi.
36. Există în fiecare sistem democratic anumite reglementări care vizează tocmai îngrădirea posibilității extreme, în care fiecare alegător să fie în același timp și un candidat (spre exemplu un termen în care pot fi depuse candidaturile, un anumit număr de semnături sau adeziuni care să reflecte reprezentativitatea). Această situație extremă contrazice corolarul propus de noi, pentru că în condițiile în care raportul dintre numărul candidaților și numărul alegătorilor este 1, participarea la vot va fi de 100%. Situația însă nu este nici măcar teoretic posibilă.

37. Explicațiile oferite în mod curent pentru această situație în care există mulți candidați și o rată scăzută de participare (situație acceptată ca o realitate de analiști) sunt în special conexe cu decizia individuală. În fața unei abundențe de alternative, decizia individuală poate eșua. Nu putem respinge în totalitate acest gen de explicație. Însă cei care recurg la acest gen de explicație folosesc un model de alegător "mult prea" rațional. În fapt cercetările demonstrează că un model al raționalității bazat pe economia de informații (low-information rationality) este mai adecvat în cazul votantului. Aceasta este o metodă care combină într-o manieră economicoasă experiența anterioară și informațiile pe care aceasta le furnizează, experiența vieții de zi cu zi, informațiile din presă și din campaniile electorale. În general oamenii utilizează în alegerile lor politice "scurtăturile informative" (*informational shortcuts*) (vezi Popkin, *op.cit.*, pp. 7-16 și 22-43). Similar, avem rezerve și față de cealaltă situație: în care alegătorii sunt "bulversați" de apropierea programelor politice prezentate de candidați și nu pot alege. Unii autori chiar folosesc paradoxul votantului în conexiune cu această lipsă de interes a electoratului pentru ofertele politice din campania electorală: oamenii nu sunt receptivi la programele politice din campanie pentru că ei cred că votul lor este nesemnificativ în raport cu rezultatul final ("ignoranța rațională a alegătorului"). Vezi articolul "După Revoluție. Instruirea opiniei publice" al lui Mihail Radu Solcan, din *Revista de Cercetări Sociale* nr.4/1994. O asemenea viziune simplifică extrem realitatea și credem că am adus suficiente argumente în acest sens.
38. Coleman, *op.cit.*, pp. 825-828.
39. Steven Lukes, "The Rationality of Norms", în *Archives Europeennes des Sociologie*, 1991, 32/1, pp. 146-147.
40. Jon Elster, "Rationality and Social Norms", în *Archives Europeennes des Sociologie*, 1991, 32/1, pp. 109-110.
41. Elster, *ibid.*, pp. 114-115.
42. În ceea ce privește acest aspect, credem că argumentele lui Elster sunt destul de slabe. În primul rând că nu poți face abstracție, atunci când analizezi un comportament, fie el normativ sau nu, de habitus și mai ales de elemente de biografie ale individului. Oamenii pot să internalizeze nu doar normele sociale ci și supunerea față de norme, fenomen pe care îl vom numi mai târziu "normativism". Urmărind și perspectiva lui Coleman asupra emergenței normelor vom vedea că acest normativism poate substitui o serie de condiții ale apariției unei norme.
43. Margaret Levi, "Are there Limits to Rationality?", în *Archives Europeennes des Sociologie*, 1991, 32/1, pp. 130-131.
44. Coleman, *op.cit.*, p.243.
45. "Capitalul social se referă la acele trăsături ale organizării sociale precum încrederea, normele, rețelele, care pot îmbunătăți eficiența unei societăți, facilitând acțiunile coordonate." Robert D. Putnam, *Making Democracy Work*, Princeton University Press, 1991, p.167.
46. Levi, *op.cit.*, pp. 134-135.
47. Alexis de Tocqueville, *Democracy in America*, Perennial Library, Harper& Row, 1988, pp. 525-527.
48. George Tsebelis, *Nested Games*, University of California Press, 1990, pp. 7-8.
49. Această perspectivă are o importanță crucială pentru problema studiată, pentru că irraționalitatea actorului care merge la vot poate fi o percepție greșită a observa-

torului. Acesta din urmă nu știe că acțiunea de a merge la vot este o resursă pe care actorul o schimbă cu alt gen de resurse, sau că actorul nu mai are control asupra propriei acțiuni conform normeii participării. Ori este la fel de posibil ca actorul, aflat într-o anumită poziție, să încerce să ofere un exemplu pentru ceilalți mergând la urne. Astfel, el încearcă să schimbe regulile jocului (în acest caz "dilema prizonierului") impunând sancțiuni simbolice pentru cei care aleg alternativa "dezertării" (din "dilema prizonierului").

50. Putnam, *op. cit.*, p.165.

51. Popkin, *op. cit.*, p.227.

52. Popkin, *ibid.*, p.228.

53. Sondajul de opinie realizat de Grupul de Investigare Socială a Opiniei, vezi nota 22 de mai sus.

54. Variabila este construită ca scor factorial între alte două variabile: prima reprezintă răspunsul la întrebarea "*Cît de mult vă influențează apropiatîi în opțiunile sau preferințele politice?*" (scală de patru puncte); a doua reprezintă răspunsul la întrebarea "*În grupul dv. de apropiatîi în general se admit aceleași opțiuni politice?*" cu variante: "da", "nu".

55. Gabriel A. Almond & Sidney Verba, *Cultură Civică*, CEU Press, București, 1996, pp. 105-111.

56. Almond & Veba, *ibid.*, p.122.

57. apud Almond & Verba, p.122.

58. Almond & Verba, *ibid.*, pp. 122-123.

59. Putnam, *op.cit.*, p.56.

60. Conform Piven & Cloward, *op.cit.*, p.5

61. În România rata participării la referendumul din decembrie 1991 asupra Constituției a fost de aproximativ două treimi, mult mai mică decît sau egală cu rata participării la alegeri (3/4 sau 2/3). Pavel Cîmpeanu, *De patru ori în fața*

urnelor, Ed. All, 1993.

62. Putnam, *op.cit.*, p.93.

63. În România există sistemul de a vota pentru partide, fără a alege o persoană anume de pe listă. Dar lista este prezentată alături de partid pe buletinele de vot, și în general pozițiile principale (primele) pe listă sunt ocupate de persoane cunoscute într-o comunitate, cu un anumit status sau prestigiu socio-economic.

64. Putnam, *ibid.*, p.95.

65. "Relația clientelară este o relație de dependență personală fără nici o legătură cu rudenția, care leagă două persoane ce controlează resurse inegale - patronul și clientul - în scopul unui schimb reciproc de avantaje" J.F. Medard, apud Mattei Dogan și Dominique Pelassy, *Cum să comparăm națiunile*, Ed. Alternative, 1993.

66. Civismul în cazul acestei cercetări se referă la gradul de asociere și cooperare a cetățenilor dintr-o comunitate, la implicarea lor în problemele comunității.

67. Vladimir Pasti, *România în tranziție. Căderea în viitor*, Nemira, 1995, pp. 231-232.

68. George A. Quattrone & Amos Tversky, "Self-Deception and The Voter's Illusion", în Jon Elster (ed.), *op.cit.*, pp. 50-57.

69. Piven & Cloward, *op.cit.*, p.119.

70. Cîmpeanu, *op.cit.*, p.34.

71. Datele folosite pentru analizele statistice care urmează au fost culese într-o cercetare desfășurată în septembrie 1996 pe un eșantion național probabilist de 1200 de persoane, de către Catedra de Sociologie a Universității din București, coordonator: prof. Dumitru Sandu. Fișierul de date a fost disponibil autorului datorită amabilității domnului Dumitru Sandu.

72. Dumitru Sandu, *op.cit.*, p.44.
73. Dumitru Sandu, *ibid.*, p.177.
74. După procedura "analiză cluster" aplicată unui subșantion mic din cele 300 de cazuri, dendograma arată existența a patru grupări relevante. Astfel am inițializat în analiza *K-means cluster* numărul de grupări cu 4.
75. Variabilele de acest gen sunt standardizate cu scorul z .
76. Pare ciudat să folosim eticheta de "hotărâți" pentru o categorie a nehotărâților. Sunt mulți oameni însă care în anumite împrejurări preferă să pară mai indeciși decât sunt în realitate sau sunt oameni care sunt speriați de ideea de a fi "hotărâți".